

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika

Deivi Happonen

**NOORSOOPOLITSEINIKE TÕLGENDUSED ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATE
KOHTLEMISVIISIDEST**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Judit Strömpl PhD

Tartu 2017

Autorideklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Deivi Happonen

18.05.17

Abstract

Treatment of juvenile offenders based on youth police officers' interpretations

The purpose of the thesis was to analyse youth police officers' interpretations about the treatment of juvenile offenders. Specifically, how effective youth police officers consider current treatment methods and how they describe cooperation in their work. Also, which problems and suggestions they have regarding the treatment of juvenile offenders.

The theoretical part discusses several theories of punishment, the juvenile justice system and youth police officers' work in Estonia.

The empirical data was collected based on the principles of qualitative research. Semi-structured interviews were conducted with three youth police officers. Interviews were transcribed and thematic analysis was conducted. Two global themes emerged from the interviews. The first theme was youth police officers' interpretation of treatment. It was considered important to assist the child and focus on the child's best interests. Further, the theme included interpretation of the juvenile offender, rights and obligations of juvenile offenders, circumstances on which their decisions are based on and prevention.

The second global theme was cooperation. First, the nature of cooperation emerged, which meant that juvenile offenders need to have a stable and consistent group of specialists who assist the child and deal with the causes of offending. Secondly, cooperation with youth commissions was considered problematic. Lastly, youth police officers considered cooperation and the child's relationship with the family to be important. It was discussed that family affects the effectiveness of appointed sanctions.

Thirdly, problems and suggestions regarding the treatment of juvenile offenders and justice system were addressed. It appears that youth police officers need more stability in the structure at their organization. Also, they would like to improve the cooperation with other institutions. As the juvenile justice system in Estonia is changing, there may be a need of training for specialists regarding the topic of restorative justice and children's human rights. Despite the lack of resources, there is a need to improve the juvenile justice system.

KEYWORDS: juvenile offenders, youth police, treatment

Sisukord

Abstract	3
Sissejuhatus	6
1. Uuritava probleemi tutvustus	8
1.1. Mõistete seletused (töös kasutatavad mõisted)	8
1.2. Karistusteoriad	9
1.2.1. Absoluutne karistusteooria	9
1.2.2. Relatiivne karistusteooria	10
1.2.3. Üldpreventsioon	10
1.2.4. Eripreventsioon	11
1.3. Taastav õigus	12
1.4. Alaealiste õigussüsteem	13
1.4.1. Lähenedisviisid alaealiste õigussüsteemis	13
1.4.2. Praegune süsteem	14
1.4.3. ÜRO lapse õiguste konventsiooni olulisus alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel ..	15
1.5. Politsei tegevus	16
1.5.1. Koostöö alaealiste komisjoniga.....	18
1.6. Muutused tänapäeva süsteemis ja praktikas	19
Uurimisprobleemi asetus, eesmärk ja uurimisküsimused.....	21
2. Metoodika.....	23
2.1. Kvalitatiivne uurimisviis.....	23
2.2. Uurimuses osalejad	23
2.3. Analüüsi protsess	23
3. Tulemused.....	25
3.1. Kohtlemine noorsoopolitseinike tõlgenduses	25
3.1.1. Alaealise õigusrikkuja määratlus kohtlemise protsessis	25
3.1.2. Alaealiste õigusrikkujate õigused ja kohustused.....	26
3.1.3. Kohtlemisviisi valik	27
3.1.4. Ennetus kui kohtlemisviis	32
3.2. Koostöö	35
3.2.1. Stabiilne tugivõrgustik	36
3.2.2. Koostöö alaealiste komisjoniga.....	38
3.2.3. Vanemate/perekonna tähtsus alaealiste kohtlemisel	40

3.3. Noorsoopolitsetöö kitsaskohad ja ettepanekud.....	42
<i>Arutelu ja järeldused</i>	<i>45</i>
<i>Kokkuvõte.....</i>	<i>50</i>
<i>Kasutatud kirjandus</i>	<i>52</i>
<i>Lisa 1. Intervjuu kava.....</i>	<i>56</i>

Sissejuhatus

Èmile Durkheimi kohaselt on kuritegevus ja muu õigusvastane käitumine paratamatult ühiskonna lahutamatuks osaks (Ginter, 1991) ning seda püütakse vähendada järjepidevalt.

Alaealiste õigusrikkumiste arv on aastate jooksul vähenenud, kuid jätkuvalt on tuhandeid noori, kes panevad toime õigusrikkumisi (Kümne aastaga on alaealiste kahtlustatavate arv vähenenud ligi neli korda. Ka selle rühma suhtarv samaealisest rahvastikust on samuti märgatavalt vähenenud). 2016. aastal selgitas politsei välja 557 kuriteos kahtlustatavat alaealist, neist 541 olid 14–17 ja 16 kuni 13-aastased. 2016. aastal registreeriti 1016 laste poolt toime pandud kuritegu. 2016. aastal registreeris Politsei- ja piirivalveamet 7332 alaealiste toime pandud väärtegu. Alaealiste väärteod moodustavad enamiku (88%) kõigist alaealiste süütegudest (väärteod ja kuriteod) (Kuritegevus Eestis 2016, 2017). 2015. aastal panid alaealised toime ligikaudu 10 000 süütegu, politsei määras alaealistele enam kui 6000 rahatrahvi (Solman, 2017).

Kriminaalpoliitika raames on alaealiste õigusrikkumised erilise tähelepanu all. Ka praegusel ajal on mitmetes arengukavades tähelepanu pööratud alaealiste õigusrikkumistele. 2010 aastal kiitis Riigikogu heaks „Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018“, mis näeb ühe esmase eesmärgina ette alaealiste kuritegevuse ennetamist ning korduvkuritegevuse vähendamist. Alaealiste õigusrikkumiste temaatikat käsitlevad näiteks ka „Laste ja perede arengukava 2012–2020“, „Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2016–2019“.

Politsei ja eriti noorsoopolitseinikud on tihti esimesed, kes alaealiste õigusrikkujatega kokku puutuvad ning tegelevad. Lapsega õigussüsteemis toimuv võib teda tugevalt mõjutada (Tweleve..., 2016). Sealjuures on oluline tagada alaealisele tema õigused. Samuti osaleb noorsoopolitseinik aktiivselt tegevustes, mis määravad ära alaealise õigusrikkuja edasise käekäigu. Seetõttu on õigusrikkujate kohtlemine oluline teema, mida uurida.

Töö eesmärgiks on mõista, millised on noorsoopolitseinike tõlgendused alaealiste õigusrikkujate kohtlemisviisidest. Noorsoopolitseinike intervjuerimine aitab mõista, kuidas praegused kohtlemisviisid toimivad ning milline on praktikute kogemuse põhjal alaealiste õigusrikkujate kohtlemine.

Töö koosneb probleemi tutvustusest varasema kirjanduse põhjal, metoodikast ja tulemustest. Probleemi tutvustuses on välja toodud töös kasutatavad mõisted, karistussüsteemi tekkimise teoreetilised seletused ning alaealiste kohtlemise süsteem Eestis. Metoodika osas on kirjeldatud uurimuses kasutatud andmekogumismeetodit ning andmete analüüsi protsessi. Tulemuste peatükis on esitatud analüüsi käigus saadud teadmised ja arutelu.

1. Uuritava probleemi tutvustus

1.1. Mõistete seletused (töös kasutatavad mõisted)

Õigussüsteemis on kasutusel mitmeid mõisteid, millest tegutsemisel lähtutakse ja mis on seadustes kindlalt määratletud. Seetõttu annan ülevaate käesolevas uurimuses kasutatavatest mõistetest.

Alaealine – Alaealise mõjutusvahendite seaduse (AMVS) §2 kohaselt on 7 – 18 aasta vanune isik.

Kohtuväline menetleja - väärteomenetluse seadustiku (VtMS) § 9 kohaselt täidesaatva riigivõimu volitustega asutus või valla- ja linnavalitsus. VtMS § 10 lg 1 sätestab, et kohtuväline menetleja osaleb menetluses ametniku kaudu.

Laps – lastekaitseaduse (LasteKS) kohaselt on laps alla 18 – aastane isik.

Noorsoopolitsei - noorsoopolitseiniku ametijuhendi kohaselt on tegemist politseistruktuuri osaga, mille eesmärk on tegeleda lapse enda ja lapse vastu toime pandud korrarikkumiste ennetamise, tõkestamise ja avastamisega, samuti laste sooritatud korrarikkumiste menetlemisega ja laste õiguste kaitsmisega oma pädevuse piires. (Noorsoopolitseiniku ametijuhend, 2012).

Sanksioon – negatiivne tagajärg, mis saab osaks kehtestatud reegli (normi) rikkujale: rikkuja korrale kutsumiseks mingi konkreetne karistus või sunniabinõu, millega antakse rikkujale talle raskusi ning ebamugavusi põhjustava olukorra tekitamisega teada/tunda, et tema käitumine on vale olnud, ja/või sunnitakse teda tehtud halba heastama (Krüger, 2016: 33).

Süütegu - karistusseadustikus (KarS) või muus seaduses sätestatud karistatav tegu, jaguneb vastavalt karistusele kuriteoks või väärteoks (KarS § 3).

Süüvõime – Isik on süüvõimeline, kui ta on teo toimepanemise ajal süüdiv ja vähemalt neljateistaastane (KarS § 33).

Õigusrikkumine – käitumisviisid, mis vastanduvad õiguspärasele käitumisele, seega on õigusrikkumine käitumine sh tegevus või tegevusetus, mis eirab õigusnormide nõudeid ja on ühiskonnale ohtlik (Menetlusprotsessi... 24.02.17).

1.2. Karistusteooriad

Õigusrikkujate kohtlemise ja karistamise uurimiseks ja seletamiseks on erinevaid lähenemisi. Kriminaalõiguse süsteemi ja õigusrikkujate kohtlemise aluseks on karistusteooriad (Samson, 2000). Eelkõige sõltuvad konkreetsetes riigis kasutatavast karistusteooriast karistuse mõistmise alused. Samuti on nad olulised ka loobumise võimalikkuse ja seega mittekaristamise põhjendamiseks (näiteks alaealiste puhul, kes on pannud toime õigusrikkumise). Tänapäeval on karistusõiguslik sekkumine tihedalt seotud inimväärikuse põhimõtetega (Sootak, 2007). Eestis ei ole kujunenud välja eraldi alaealiste õigusrikkujate õigussüsteemi. Kui tekkis arusaam, et alaealisi tuleb kohelda teisiti, hakati lähtuma karistusteooriatest, mis andsid võimaluse lisaks karistusele kohaldada ka mittekaristuslikke mõjutusvahendeid. Õigussüsteemist, mille aluseks on karistusteooriad, on juurdunud alaealiste erikohtlemine. Karistusteooria uurib, mis põhjusel, ja teatud juhtudel ka, mis eesmärgil riiklik karistamine üldse toimub. (Samson, 2000: 17). Klassikalised karistusteooriad jagunevad kaheks: absoluutseks ja relatiivseks karistusteooriaks. Järgnevalt toon välja enamlevinud karistusteooriad ja kuidas need on olulised alaealiste kohtlemisel.

1.2.1. Absoluutne karistusteooria

Absoluutne karistusteooria käsitab karistust eesmärgivabana, mille kohaldamisega taastatakse rikutud õigus ning kurjategija lunastab oma süü (Sootak 2007). Riik ei sea eesmärgiks mõjutada ühiskonda, üksikut kurjategijat ega potentsiaalseid kurjategijaid. Absoluutne teooria eristab kättemaksu- ja lunastusideed. Esimese idee kohaselt on õiguskord objektiivne ning kui süüdlasele on mõistetud õiglane süüle vastav karistus, on õiguskord taastatud. Teine rõhub kurjategija süüle ja eeldab, et karistamine aitab tegu heastada. Absoluutse teooria järgi ei vaja karistuse õiguslik ja eetiline alus põhjendamist ega õigustamist. Karistada tuleb sellepärast, et süütegu on toime pandud (Sootak, 2007). Praegusel ajal ei tunnista lähenemist, mis ei pea silmas eesmärke karistuse kohaldamisel. Samuti on saanud selgemaks, et karistuse mõju kuritegevuse vähendamisele on väga väike (Edoald, 2005). Samas ei eitata tasumiskontseptsiooni, mis näeb ette õiglase karistuse määramist. Tasumiskontseptsiooni rakendatakse tänapäeval preventsioonidega kombineeritult (Kruusamäe, 2010). Absoluutse karistusteooria näitena praeguses süsteemis saab välja tuua rikkujatele määratavad trahvid. Viimase kahe aasta andmed näitavad, et laste väärtegevusele reageerib kohtuväline menetleja valdavalt rahatrahviga (nt. 90% suitsetamise puhul) (Tamm & Salla, 2016a). Mitrahovitš (2013)

leidis oma töös, et noorsoopolitseinikud ei pidanud rahatrahvi tõhusaks mõjutusvahendiks. Trahvidel puuduvad alaealisi mõjutavad eesmärgid (nt. kasvatamine, ennetamine, vastutus) ning tihti ei maksa alaealised trahve ise. Samuti ei arvesta antud karistus alaealiste eripära. Seega antud teooriast lähtumine alaealiste mõjutamisel ei ole otstarbekas.

1.2.2. Relatiivne karistusteooria

Relatiivsed teooriad näevad karistuses riigi karistusvõimu eesmärgipärast kohaldamist, et saavutada kuritegude ära hoidmine tulevikus. Relatiivsed karistusteooriad jagunevad omakorda üldpreventsiooniks ja eripreventsiooniks (Sootak 2007). Relatiivsed teooriad lähtuvad ühiskonna huvidest ja vajadustest. Antud teooria tuleneb valgustusideedest ja positivistlikust maailmapildist, mille järgi on inimene kasvatatav ja mõjutatav (Sootak, 2007). Tänapäeval lähtub alaealiste õigusrikkujatele suunatud õigusemõistmine suuresti relatiivsest teooriast. Samuti saab relatiivse karistusteooria näitena välja tuua karistusseadustiku (2001) üldosa §56, mille kohaselt tuleb arvestada võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ning arvestama ka õiguskorra kaitsmise huvisid (milline on sõnum ühiskonnale). Neist esimene sätestab karistuse eripreventiivse ja teine üldpreventiivse eesmärgi (Kruusamäe, 2012: 18). Klassikalisteks relatiivseteks teooriateks on üldpreventsioon ja eripreventsioon. Esimene jaguneb kaheks negatiivseks ja positiivseks üldpreventsiooniks (Sootak, 2007).

1.2.3. Üldpreventsioon

Negatiivne üldpreventsioon põhineb karistusähvardusel ja hirmutab ta süüteo toimepanemisest eemale. Antud teooriale on kõige rohkem ette heidetud, et ta muudab karistatava isiku teiste inimeste mõjutamise vahendiks. Tänapäeval on negatiivse üldpreventsiooni teooria oma tähtsuse kaotanud (Sootak, 2007).

Karistuse üldpreventatiivne toime on suunatud ka kannatanule, kes näeb õiguse taaskehtestamist ja talle tehtud ülekohtu heastamist. Positiivne üldpreventsioon ühendab preventsiooni ja eetilised väärtused (Sootak, 2007: 44). Positiivse üldpreventsiooni kohaselt ei käitu inimene igas olukorras ratsionaalselt ning pole ühiskonnakorrale täielikult kohandatav ja vormitav. Teooria rõhub sellele, et inimeste käitumine sõltub üsna palju nende hoiakutest ja olukorrast, mitte ainult otsustest (igas situatsioonis ei kaaluta eeliseid ja kahjusid). Riiklik karistussüsteem aitab kaasa käitumise ja hoiakute kujundamisele ja säilitamisele. Karistus on

kasutusel äärmise sunnivahendina. Teooria ei eita tasumiskontseptsiooni, küll aga lähtub õigusriiklikest põhimõtetest – inimväärikusest, karistuse piiramisest teosüüga jne. Riigikaristussüsteem peab toetama üldist õiguskuulekat käitumisstrateegiat ja käitumisviisi ning omama kasvatavat mõju. Oma toimelt saab positiivset üldpreventsiooni käsitleda kolmesugusena. Esiteks kutsub õigusorganite tegevus ja selle teatavaks saamine elanikkonnale esile õiguskuulekuse sisseharjumise ja õppimise efekti. Teiseks tekitab kodanikes usalduse efekti, kui õigus realiseerub ja õigusorganid oma ülesandeid täidavad. Kolmandaks tekib rahulduse efekt kui õigusrikkumistele reageeritakse ja konflikt õiglaselt lahendatakse. Üldpreventsiooni positiivne aspekt põhineb asjaolul, et karistusähvards ja karistuse kohaldamine mõjuvad õiguskorra tugevust ja toimejõudu ning elanikkonna õiguskuulekust tugevdavalt (Sootak, 2007: 47). Samas on alaealiste puhul leitud, et nad on rohkem mõjutatud teistest teguritest (näiteks kontekst, perekond, eakaaslased, kool, keskkond) kui õiguslikest sanktsioonidest (Slobogin & Fondacaro, 2009). Siinkohal avaldub alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel perekonna kaasamise tähtsus. Perekond kujundab laste väärtusi ja hoiakuid, mis võivad tulevikus rikkumisi ära hoida. Alaealiste kohtlemisel ei piisa üldistest meetmetest, vaid tuleks lähtuda lähenemistest, mis võimaldavad alaealisega tegeleda individuaalselt.

1.2.4. Eripreventsioon

Eripreventsioon kujutab absoluutse teooria vastandit. Karistuse eesmärgiks on õigusrikkuja mõjutamine selliselt, et ta enam uusi õigusrikkumisi toime ei paneks. Kõige paremini saab süütegusid vältida üksikkurjategija mõjutamisega. Selleks on vaja teada, mis põhjusel isik süüteo toime pani ja millised riiklikud vahendid tulevaste süütegude vältimiseks sobivad. Teooria peab oluliseks põhjalikult uurida süütegude põhjuseid ja karistuse mõju (Sootak, 2007). Eripreventsioonil on Jaan Sootaki (2007) raamatule tuginedes kolmesugune sisu: üldsuse kaitsmine kurjategija isoleerimisega (kindlustamine); kurjategija taunimine talle karistuse kohaldamisega (hirmutamine); kurjategija selline mõjutamine, et ta uusi kuritegusid toime ei paneks (kasvatamine) (Sootak, 2007: 53-54). Õigusrikkuja mõjutamine sõltub kurjategija tüübist. Mittealluvad kurjategijad isoleeritakse, harjumuskurjategijaid, kes on parandatavad mõjutatakse pikaajaliselt ja intensiivselt ning juhusekurjategijatele piisab hirmutamisest, mis meenutab talle tema kohustusi. Eripreventatiivset lähenemist võib Sootaki (2007) kohaselt jagada positiivseks ja negatiivseks. Positiivse puhul on karistus suunatud süüdlase parandamisele ja tema tagasitoomisele ühiskonda (resotsialiseerimisele). Negatiivse puhul on

tegu kurjategija kahjutuks tegemise (eelkõige vangistus) või tema hirmutamisega (Sootak, 2007: 54).

Alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel lähtutakse põhiliselt eripreventsioonist. Eriti oluline on alaealise kohtlemisel lähtuda eripreventsiooni kasvatuslikust sisust, mille kohaselt tegeletakse alaealisega individuaalselt ja selliselt, et ta rohkem õigusrikkumisi toime ei paneks. Antud teooria tõi endaga kaasa noorsookriminaalõiguse tekkimise. Leiti, et alaealiste kurjategijate puhul on suur paranemisvõimalus ja seetõttu tehti esimesed eripreventsioonikatsetused alaealistele eraldi sanktsioonisüsteemi loomisega (Samson, 2000: 26). Ginter, Saarsoo ja Sootak (2000) toovad oma töös välja asjaolud, mis iseloomustavad alaealiste kuritegevust: 1) alaealised on kriminaalselt kõige aktiivsem vanusegrupp; 2) isikud, kes alustavad kuritegelikku karjääri alaealistena, kalduvad omama pikemat kuritegelikku karjääri kui hiljem kuritegeliku teele asunud isikud; 3) alaealised panevad sagedamini toime raskeid kuritegusid oma kuritegeliku karjääri jooksul; 4) usutakse, et alaealiste kuritegevusel on spetsiifilised muust kuritegevusest erinevad põhjused; 5) usutakse, et alaealiste kurjategijate parandamine ja ümberkasvatamine on oluliselt tõenäolisem kui täiskasvanud kurjategijate puhul (Ginter, Saarsoo & Sootak, 2000: 5). Eelneva loetelu põhjal on selge, et eripreventiivsete ehk kasvatuslikke meetmete kasutamine alaealiste õigusrikkujate puhul on esmatähtis (Sootak, 2007: 134).

1.3. Taastav õigus

Lisaks eelnimetatud karistusteooriatele on nimetatud taastavat õigusmenetlust, mis tänapäeva õigussüsteemis aina rohkem kasutust leiab. Taastav õigus rõhutab vajadust kaasata aktiivselt protsessi ohvrid, kogukond ja kurjategijad (Saar, 2007: 273; Zehr & Gohar, 2002). Taastava õiguse mõistes ei tähenda kuritegu õiguserikkumist, vaid inimestevaheliste suhete normide rikkumist. Lähenemise mõte on selles, et traditsiooniline kriminaalmenetlus ei lahenda kuriteo toimepanemisega tekitatud probleeme ühiskonnas. Näiteks ei pöörata piisavalt tähelepanu kuriteo ohvrile, kellele võib tekitatud kahju jääda heastamata ning uurimise ja kohtumenetluse käigus võib põhjustada hoopiski kahju (Saar, 2007).

Taastav õigus keskendub ohvrite, kogukonna ja kurjategijate vajadustele ning protsessi käigus püütakse välja selgitada ka õigusrikkumise põhjused. Samuti võtab õigusrikkuja protsessi käigus vastutuse tehtud teo eest (Zehr & Gohar, 2002). Kokkuvõttes peaks kuriteoga seoses tekkinud konflikt saama lahenduse ja lõppema kurjategija kogukonda integreerimisega (mida

isoleerimine ei paku). Eesmärgiks on võtta vastutus, parandada õigusrikkumisega tekitatud kahju ja taastada suhted õigusrikkuja, ohvri ja kogukonna vahel. Eesmärkide saavutamiseks kasutatakse taastavas õiguses mitmeid vahendamistehnikaid, millest üks populaarsemaid on lepitamine (Saar, 2007).

On alust arvata, et sellised lähenemised vähendavad õigusrikkumisi. Läbiviidud on mitmeid uuringud, mis keskenduvad alaealistele õigusrikkujatele ning on üsna paljutöötavad. Seega on taastava õiguse positiivseks kõrvalmõjaks retsidiivsuse vähenemine (Zehr & Gohar, 2002). Taastava õiguse põhimõttele toetuvat lähenemist võib leida praegusest Eestis kehtivast alaealiste mõjutusvahendite seadusest, milles ühe mõjutusvahendina võib alaealise õigusrikkuja suhtes kohaldada lepitust. Paraku näitab alaealiste komisjonide 2014. aasta statistika ülevaade, et lepitamine on üks harvemini kasutatavatest mõjutusvahenditest.

Tänapäeva maailmas ei ole enam võimalik leida riiki, kus lähtutaks ühest või teisest puhtast teooriast. Teooriates on äärmuslike variantide kõrval domineerimas kompromissilikud suunad – ühendteooriad (Sootak, 2007: 57). Näitena võib siin tuua Uus-Meremaa, kus põhiliselt lähtutakse alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel taastava õiguse programmide ja varuvariandina kasutatakse traditsioonilist õigussüsteemi näiteks põhiliste inimõiguste kaitseks (Zehr & Gohar, 2002).

1.4. Alaealiste kohtlemissüsteem

Õigusrikkumine on probleem, mis on alati ühiskonnas olnud, kuid ajajooksul on suhtumine sellesse muutunud. Alles kahekümnendaks sajandiks hakati tunnistama lapsepõlve kui ühiskondlikku positsiooni (Muncie, 2009). Selle tulemusena muutus ka alaealiste õigusrikkujate kohtlemise praktika. Alaealise erikohtlemise juurutamine 19. sajandil eeldas kolme aspekti väljakujunemist. Esmalt hakati kuritegevust nägema kui sotsialiseerumise puudulikku tulemit. Teiseks tekkis arusaam, et alaealistele, on vaja lähenda erinevalt. Viimaseks tõukeks alaealiste erikohtlemise tekkimisele oli uskumuse kujunemine, et alaealisi kurjategijaid on pedagoogiliste meetoditega võimalik resotsialiseerida edukamalt kui täisealisi (Cornel 1984: 76-77, Saar 2003: 87 kaudu).

1.4.1. Lähenemisviisid alaealiste õigusemõistmise süsteemis

Alaealiste õigusemõistmise süsteemis eristavad Slobogin ja Fondacaro (2009) nelja erinevat lähenemisviisi. Esiteks rehabilitatsiooni, mille eesmärgiks on last sotsialiseerida ja tagada

lapsel psühholoogiline heaolu. See kujutab alaealist kui süütut ja „päästetavat“ ning näeb ette nende eemale hoidmise täisealistest õigusrikkujatest. Rehabilitatsiooni ei rakendata vaid kriminaalsete tegude sooritamisel. Põhiliseks eesmärgiks on lapse abistamine, mitte karistamine ning muutmine sotsiaalselt ja psühholoogiliselt hästi toimivaks isikuks. Teiseks on kättemaks, mille kohaselt alaealine, kes on toime pannud õigusrikkumise on täielikult vastutav ja peaks saama karistatud sarnaselt täiskasvanule. Kolmandaks lähenemiseks on kahe eelneva kompromiss: vähendatud vastutus. See ei kohtle alaealist kui täielikult süütu ega süüdivana. Alaealisust nähakse vastutuse määramisel kergendava asjaoluna. Selles mudelis ei eristata alaealist täisealisest piisavalt (näiteks Eestis alaealistele määratavad väiksemad trahvid ja mõjutusvahendid).

Neljandaks on individuaal-preventsioon, mille fookuses on õigusrikkumiste tõkestamine läbi rehabilitatsioon/ravi või (viimase variandina) isoleerimise. Erinevalt rehabiliteerimise lähenemisest ei käsitle individuaal-preventatiivne lähenemine alaealisi süütutena ega vabanda nende tegusid ea/nooruse tõttu. Igat alaealist hinnatakse eraldi iseseisva isikuna. Mudel on pigem suunaga tulevikku kui minevikku. Mudel pooldab riskihindamist, mille kaudu leitakse kõige efektiivsem ja vähem piirav mõjutusvahend. Määratakse sobiv sekkumine, mis hoiab ära uued õigusrikkumised. Lähenemise eesmärgiks on avalik julgeolek, õigusrikkumiste vähendamine ja korduvate õigusrikkumiste/retsidiivsuse ära hoidmine (Slobogin & Fondacaro, 2009). Neljas mudel on efektiivne ja kooskõlas laste õigusi tagavate seadustega (nt. ÜRO laste õiguste konventsiooniga) kui last koheldakse kui subjekti ja õiguste kandjat. Samuti võib lähenemisviise kohata ka Eesti seadustes (nt. karistusseadustik, AMVS).

1.4.2. Praegune süsteem

Alaealised erinevad täiskasvanutest käitumiselt, psühholoogiliselt ja seetõttu tuleb arvestada nende eripäraga õigussüsteemis ning nende kohtlemisel (Slobogin & Fondacaro, 2009). Lapse õiguste konventsiooni kohaselt vajab laps oma füüsilise ja vaimse ebaküpsuse tõttu erilist kaitset ja hoolt, kaasa arvatud vastavat seaduslikku kaitset nii enne kui ka pärast sündi. Samuti näevad konventsiooni 3. artikkel ja lastekaitseaduse §21 ette, et kõigi last mõjutavate otsuste vastuvõtmisel, vastu võtmata jätmisel ning otsuse kavandamisel eri võimaluste vahel valimisel tuleb selgitada välja lapse huvid ning lähtuda otsuse tegemisel nendest kui esmatähtsast kaalutlusest.

Kuna alaealiste kohtlemisel tuleb arvestada nende eripära, siis on kohalikul, riiklikul kui ka rahvusvahelisel tasandil moodustatud erinevad alaealistega tegelevaid asutusi nagu alaealiste komisjonid, lastekaitse liit, Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakond, lastekaitse talitlused kohalikes omavalitsustes, laste ombudsman, alaealistele spetsialiseerunud prokurörid ja noorsoopolitseinikud.

Eestis on alaealiste kohtlemisel ja menetlemisel seadustes ettenähtud erisused, mis tagavad lastele nende õigused ja sobiliku kohtlemise. Lisaks tuleb arvestada ka ÜRO lapse õiguste konventsioonis ja lastekaitseseaduses sätestatud õigustega. Politsei- ja Piirivalveamet on väljastanud ka laste kohtlemise juhendi, millest noorsoopolitseinikud oma töös lähtuvad. Alaealiste erikohtlemine avaldub kasvatuslike, mitte karistuslike meetmete kohaldamises. Näiteks on nii karistusseadustiku (2001) §87 kui ka väärtusmenetluse seadustiku (2002) §30 kohaselt kohtuvälisel menetlejal (antud töö kontekstis noorsoopolitseil), prokuratuuril või kohtul võimalus loobuda alaealise karistamisest ning anda materjalid üle alaealiste komisjonile.

Samuti on pikalt tähelepanu pööratud alaealiste õigusrikkumiste kiirele menetlemisele. Alaealiste kurjategijatega seotud kriminaalasjade kiire menetlemine aitab vähendada noorte tulevase süütegusid ning vähendab kriminaalmenetlusega alaealisele kaasnevaid võimalikke negatiivseid tagajärgi. Prokuratuuril ja politseil tuleb tagada, et alaealiste kriminaalasjade kohtueelne menetlus ei kestaks üldjuhul üle ühe kuu (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri).

1.4.3. ÜRO lapse õiguste konventsiooni olulisus alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel

Alaealise kohtlemise juures on oluline silmas pidada 1989. aastal vastu võetud ÜRO lapse õiguste konventsiooni. Konventsioonis on kirjeldatud rahvusvaheliselt tunnustatud õigused, mis kehtivad kõikidele maailmas elavatele lastele alates nende sünnihetkest kuni 18-aastaseks saamiseni. Tegemist on miinimumnõuetega, mis tagavad lapse heaolu ja arengu (Henberg 2003:3, Mitrahovitš, 2013 kaudu). Hakati tähelepanu pöörama sellele, kuidas tagada alaealisele õigusrikkujale tema kui lapse õigusi. Alaealise õigusrikkuja kohtlemise kontekstis on väga oluliseks osalemisõigus ehk õigus aktiivselt osaleda last puudutavates küsimustes. Lapse õigustest lähtuv õigusemõistmine kaasab last, mitte ei tõrju teda (nt. kui ei nõustuta lapse arvamusega, siis selgitatakse lapsele põhjuseid). Seesugune lähenemine, nagu ka taastav õigus, arendab lapse vastutustunnet. Otsustamisprotsessis osalemine laiendab vastutuse osalejale.

Käsiraamatus „Artikkel 12: Laste osalusõigus ja alaealisi käsitlev õigussüsteem“ käsitleti ÜRO laste õiguste konventsiooni 12. artiklit, mille kohaselt:

1. Osalisriigid tagavad lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes, hinnates lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.
2. Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt (Twelve, 2016).

Raamatus toodi samuti välja kolm Slobogini ja Fondacaro (2009) käsitlesega haakuvat lähenemisviisi. Lapsi kaitstakse, mille tõttu määravad tihti täiskasvanud, mis on laste vajadused. Lisaks lapsi distsiplineeritakse või „ravitakse“, mis võib viia suhtumiseni (eriti karistusasutustes), mis käitleb alaealisi kui kinnipeetavaid. Nende kolme lähenemisviisi ja ei tagata lapsele 12. artiklis olevaid õiguseid. Last peab käsitlema kui osalejat (subjekti), mitte rehabiliteerimise, menetlemise, kaitsmise, karistamise, resotsialiseerimise objekti. Antud õiguste tagamiseks oleks parimaks viisiks individuaalne lähenemine, mis annab igale lapsele võimaluse avaldada oma arvamust, seisukohti ja vaateid (Twelve, 2016).

Praegune lastekaitseseadus lähtub neljast peamisest sätestatud õigusest:

Art 6 - Igal lapsel on sünnipärane õigus elule, ellujäämisele ja arengule.

Art 2 - Igal lapsel on õigus võrdsele kohtlemisele ilma igasuguse diskrimineerimiseta.

Art 3 – Kõigis lapsi puudutavates ettevõtmistes tuleb esikohale seada lapse huvid.

Art 12 - Igal lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis teda puudutavates küsimustes ning õigus väljendada oma vaateid (Poopuu, 2014).

Artikkel 12 (2016) käsiraamatu kohaselt on kõigi laste õiguste tagamiseks oluline alaealise osalus kõigis temaga seotud küsimustes.

Iga viie aasta tagant on Eesti riigil kohustus esitada konventsiooni täitmise aruanne. 1. novembril 2015 esitatud II täiendav aruanne toob välja kitsaskohana, et kuigi Eesti siseriiklikud õigusaktid on suures osas konventsiooniga vastavuses, siis nende praktiline rakendamine seda alati ei ole (Saar & Gornischeff, 2016).

1.5. Noorsoopolitsei tegevus

Selleks, et alaealiste edasisi õigusrikkumisi ära hoida ja tagada neile õigused ja kohustused on Politsei- ja Piirivalveametis loodud noorsoopolitsei ametikohad.

Noorsoopolitseiniku ametijuhendi kohaselt on ametikoha eesmärgiks laste poolt toime pandavate korrarikkumiste ennetamine, tõkestamine ja avastamine, laste poolt toime pandud korrarikkumiste menetlemine ja laste õiguste kaitsmine oma pädevuse piires (Noorsoopolitsei ametijuhend).

Politsei omab mitut erinevat rolli. Näiteks ennetatakse ning jälgitakse, et rikkumisi toime ei pandaks (ennetus, patrullimine, suhtlemine) ning tegeletakse probleemiga siis, kui see on juba toimunud. „Kuriteoennetus on kõigi riiklike ja omaalgatuslike abinõude kogum süütegude ärahoidmiseks. Kuriteoennetuse eesmärgiks on kõrvaldada kuritegevuse põhjused ja soodustegurid, vähendada võimalusi kuritegelikult käituda, hoida ära või raskendada süütegude toimepanemist ning luua kuritegevuse kui probleemi suhtes üldise hukkamõistu õhkkond“ (Alaealiste kuritegevuse ... , 2006: 17).

Ennetusmeetmed jaotatakse kolmeks: esimese, teise ja kolmanda tasandi ennetus. Esmatasandi ennetus hõlmab endas sotsiaalseid ja hariduslikke ennetusmeetmeid. Sihtrühmaga tegeletakse enne kui on avaldunud probleemid. (Alaealiste kuritegevuse ... , 2006) Teise tasandi ennetus on suunatud noortele, kes kuuluvad riskigruppi ja kellel suurem võimalus sattuda kuritegelikule teele (Luuk, Järve, Kaska, 2014). Esimese ja teise tasandi ennetuse alla kuuluvad näiteks noorsoopolitseinike loengud koolides, tänavatöö, laagrid. Kolmanda tasandi ennetus tegeleb süüteo sooritanud noortega, et hoida ära nende edaspidiseid süütegusid. Põhimõtteliselt tegeletakse juba tagajärgedega. Selle all mõistetakse eelkõige karistuslikke ja politsei poolt rakendatavaid meetmeid (Alaealiste kuritegevuse ... , 2006). Seega noorsoopolitsei teeb alaealise õigusrikkuja kohtlemisel ka kolmanda tasandi ennetust. Siia kuuluvad süütegude menetlemine, alaealiste komisjoni töös osalemine, laagrid, vestlused, tänavatöö.

Üldine alaealise käekäik sõltub suuresti noorsoopolitseinikust, kes otsustab milline on alaealisele õigusrikkujale määratav mõjutusvahend. Noorsoopolitseinik võib alaealisega vestelda, kohaldada trahvi või alaealiste komisjoni saatmist. Politseiametnik kuulub alaealiste komisjoni koosseisu ja osaleb komisjoni istungitel.

Noorsoopolitseiniku kohustuseks on tagada alaealisele õigusrikkujale tema põhiõigused ja menetluses ette nähtud õigused. Sellest tulenevalt on ametnik kohustatud selgitama isikule tema õiguseid selliselt, et ta nendest sisuliselt aru saab (riigikohtu lahend nr 3-1-1-6-07). Samuti tuleb ametnikul lähtuda lapse kohtlemisel lastekaitseseadusest, ÜRO lapse õisuste konventsioonist ning vastavalt rikkumisele karistusseadustikust, väärteomenetluse seadustikust, kriminaalmenetluse seadustikust. Menetluses erinevad mõned täisealiste ja alaealiste õigused ja kohustused. Näiteks on politseinikel alaealiste suhtes ka teavitamiskohustus. VTMS §70 lg (3¹) kohaselt teavitab kohtuväline menetleja väärteoprotokolli koostamisest menetlusaluse isiku valikul viivitamata kas vanemat või muud seadusjärgset esindajat või eestkostjat kui menetlusalune isik on 14- kuni 18-aastane. Samuti ei saa alla 14-aastat ehk süüvõimetut alaealist karistada. Kõik õigused, mis on spetsiaalselt loodud lastele või menetluses kahtlustatavale, peavad olema praktiliselt elluviidavad, mitte lihtsalt teoreetiliselt loetletud ja näilised (Mitrahovitš, 2013).

Alaealiste õigusrikkujate ja laste kohtlemisel ei piisa ainuüksi politseist, vaid politsei on üks lüli kogu süsteemist. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel mängivad mitmed institutsioonid erinevat rolli, täidavad oma ülesandeid erinevates probleemide arengujärgkudes ja kasutavad sellele vastavalt oma pädevuse piires vajalikke meetodeid/lähenemisi/tegevusi. Näiteks alaealiste komisjoni istungitel osalevad lisaks komisjoni liikmetele kooli sotsiaalpedagoog, lastekaitsetöötaja, lapsevanem ja politseiametnik. Selline teguviis on oluline, et tagada lapse heaolu ning õigused. Ka koostöö ajal on oluline jälgida, et laps oleks protsessi kaasatud.

Kuna alaealistega tegelevad mitmed asutused, siis on noorsoopolitsei töös väga olulisel kohal koostöö. Alaealiste õigusrikkujate probleemid on tihti mitmetahulised ning nende lahendamine nõuab mitmesuguseid erinevaid teadmisi. Noorsoopolitsei ametijuhendis on teenistuskohustusena märgitud koostöö (samuti ka LasteKS §8). Näiteks teeb noorsoopolitsei koostööd kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötajatega edastades neile teateid laste kohta ja teeb koostööd avalike suhete büroo ametnikega (noorsoopolitsei ametijuhend). Lastekaitse korralduse uuendamise alusanalüüsi (2013) kohaselt jõuab 89% infost abivajaja lapse kohta lastekaitse töötajateni politseist.

1.5.1. Koostöö alaealiste komisjoniga

Alaealiste komisjon tegutseb Eestis alaealise mõjutusvahendite seaduse alusel, mis hakkas kehtima 1998. aastal. Alaealiste komisjonid koordineerivad oma haldusterritooriumil

alaealistega tehtavat kriminaalpreventiivset tööd, arutab alaealiste poolt toime pandud õiguserikkumisi ning rakendab seaduses ettenähtud mõjutusvahendeid või taotleb kohtult luba alaealise kasvatuses eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamiseks (alaealiste mõjutusvahendite seadus, 1998). Seadust kohaldatakse nooremate kui neljateistaastaste kuni kaheksateistaastaste isikute suhtes, kes on toimepannud süüteo. Seaduse §7 näeb ette, et mõjutusvahendi valikul lähtub alaealiste komisjon õigusrikkuja isikust, toimepandud õiguserikkumise raskusastmest ning tema suhtes varem kohaldatud mõjutusvahendite tulemuslikkusest. Alaealiste õigusrikkujate puhul on eesmärgiks õigusrikkuja resotsialiseerimine ja järgnevate õiguserikkumiste ennetamine (AMVS, 1998).

Alaealiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaate kohaselt on 60% komisjonides õiguserikkumise asja arutelu algatajatest politseinikud. 79% politsei poolt algatatud asjade alustest moodustavad nooremalt kui 14-aastaselt sooritatud väärteod ja kuriteod. Ka suurem osa keelatud ainete tarvitamise (mis on sisuliselt samuti väärtegu) ja 14-18-aastaselt sooritatud väärtegude põhjal algatatud aruteludest on algatatud politsei poolt.

Alaealiste mõjutusvahendite seaduse kohaselt peab alaealiste komisjon mõjutusvahendi määramisel arvestama alaealise esindaja, sotsiaalametniku, õppeasutuse esindaja ja politseiametniku arvamust ning alaealise nõusolekut võtta endale kohustusi vabatahtlikult.

Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskirja kohaselt peaks alaealiste õigusrikkujatega tegelemine kaasama kogukonda ning mõjutusvahendi määramisel (nt. ÜKT) tuleb arvestada, et selle iseloom oleks rohkem seotud ohvrile konkreetse teo tagajärje hüvitamisega (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri). See seostub taastava õiguse põhimõtetega. Samuti peeti oluliseks tagada komisjonide poolt kohaldatavate mõjutusvahendite ühtlast kvaliteeti. Samas korduvalt alaealiste komisjoni suunatud noorte suhtes jõudis 2014 aastal otsuseni 955 arutelu, mis moodustas 53% kõikidest 2014 aasta aruteludest (Alaealiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaade EHISe andmete põhjal, 2015). Antud statistika võib viidata sellele, et praegused mõjutusvahendid ja nende kohaldamine vajab ülevaatamist.

1.6. Muutused tänapäeva süsteemis ja praktikas

Õiguserikkumise toime pannud lapse abistamisel on riigil kaks põhilist rolli: süütegude menetlemine, ennetamine ning tagada lapse õigused ja heaolu. Õiguserikkumise toime pannud

lapse vajadused ei erine teiste laste omadest ja seetõttu ei tohiks õigusrikkumise toime pannud last häbimärgistada. Temaga peaks tegelema nagu iga teise abivajaja lapsega (Nikonov, 2016: 71). Enam ei räägita alaealistest õigusrikkujatest vaid pigem abivajajast lapsest. Mõistetakse, et lapsed, kes panevad toime rikkumisi omavad sügavamad vajadust abile, probleemide tuvastamist ning lahendamist (Sotsiaalministeeriumi..., 2017). Samuti on leitud, et uute õigusrikkumiste ennetamiseks ja lapse heaolu tagamiseks on kõige tulemuslikumaks taastava õiguse praktika (Tamme & Salla, 2016b).

Praegusel ajal on oluliselt tähelepanu pööratud taastava õiguse rakendamisele alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel ja kannatanu huvides (Justiitsministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2016-2019; Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri). 2017 aasta alguses saatis Justiitsministeerium kooskõlastamisele eelnõu, mille eesmärgiks on vähendada alaealiste korduvaid õigusrikkumisi. Pööratakse tähelepanu sellele, et reageerimine oleks kiirem ja toimuks vastavalt alaealiste riskidele ja vajadustele. Justiitsministeerium on artikli juures välja toonud ka statistika, mis näitab, et süsteemi muutmine on vajalik. 2015. aastal panid alaealised toime ligikaudu 10 000 süütegu. Politsei määras alaealistele enam kui 6000 rahatrahvi (Solman, 2017). Andmetest selgub, et trahvide osakaal on väga suur. Tulevikus peaks alaealiste õigusrikkujate puhul vähenema trahvide ja teiste ebaefektiivsete karistuste tähtsus ning olulisemaks saama kahjude hüvitamine ja heastamine ohvritele (Tuulik, 2016). Eelnõuga kaotatakse alaealiste komisjonide süsteem ning muudetakse ligipääs sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusele ja kinnise lasteasutuse teenusele abivajaduse-, mitte õigusrikkumisepõhiseks (Sotsiaalministeeriumi..., 2017).

Lähtutakse suuremast grupist, kõikidest abiajavatest lastest, millest vaid üks osa on õigusrikkumise toime pannud lapsed. Sellise tegevusega panustatakse ka ennetamisse.

Uurimisprobleemi asetus, eesmärk ja uurimisküsimused

Alaealiste õigusrikkumised on alati olnud aktuaalseks teemaks. Esiteks peetakse kuritegevust ühiskonna vältimatuks nähtuseks, mida üritab iga ühiskond viia võimalikult madalale tasemele. Teiseks iseloomustavad alaealiste õigusrikkumisi täiskasvanutest erinevad asjaolud (nt. kasvatamise võimalus, pikem kuritegelik karjäär, rikkumiste põhjused jm). Alaealisi tuleb, nende eripärast lähtuvalt, kohelda teisiti kui täisealisi õigusrikkujaid. Noorsoopolitseinikud puutuvad tihti esimestena kokku alaealiste õigusrikkujatega, kuid noorsoopolitseinike käsitlevaid uurimusi on vähe.

Eestis on siiani läbiviidud järelauditeid ja ülevaateid alaealiste komisjoni tööst, kus politseid on käsitletud kui õigusrikkumise asja arutelu algatajaid (näiteks Alaealiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaade EHISe andmete põhjal, 2015; Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit (2010).

Mitmed lõputööd ja uurimused on käsitlenud seda, milline on mõjutusvahendite mõju alaealiste õigusrikkujatele. Antud töödes käsitletakse koostööd alaealiste komisjonidega ning politseid kui suunajat alaealiste komisjoni (näiteks Meho, 2011; Rannala, Tiko, & Rohtla, 2006; Sempelson, 2011; Voronkova, 2013). Samuti on mitmed tööd käsitlenud alaealiste erikohtlemist ja nende õiguste tagamist menetlustes (näiteks Mitrahovitš, 2011; Raag, 2016). Uurimustes on kasutatud ankeetküsimustikke või tehtud uurimus kirjanduse põhjal.

2013. aastal viis Nurmely Mitrahovitš läbi magistritöö raames uurimuse, mille teemaks oli alaealistest menetlusala isiku kohtlemine noorsoopolitsei töös. Autor kasutas uurimuse läbiviimiseks ankeetküsimustikku, milles ta uuris vastajate teadmisi seoses alaealiste kohtlemisega väärtemenetluses ja vajalike teadmiste rakendamist igapäevatoos ning arvamusi ja hinnanguid ametnike enda teadmiste kohta.

Seega ei ole põhjalikumalt uuritud noorsoopolitseinike arvamusi ja tõlgendusi alaealiste kohtlemisest praeguses õigussüsteemis. Usun, et praktikute arvamuste ja tõlgenduste uurimine on oluline, sest nad on kohtlemissüsteemiga pidevas kokkupuutes ning kvalitatiivne uurimismeetod annab teemast süvendatud ülevaate. Käesolev töö keskendub kuni 14-aastaste süüvõimetute alaealiste ja ka süüvõimeliste 14-18-aastaste alaealiste kohtlemisele.

Noorsoopolitseinike intervjuerimine aitab mõista, milline on praktikute kogemuse põhjal alaealiste õigusrikkujate kohtlemine Eestis ning kuidas nende arvates praegused kohtlemisviisid toimivad. Samuti milliseid lähenemisi praktikas kasutatakse. Töö eesmärgiks on noorsoopolitseinike tõlgenduste analüüs alaealiste õigusrikkujate kohtlemisviisidest.

Otsin vastust neljale uurimisküsimusele:

1. Kuidas tõlgendavad noorsoopolitseinikud alaealiste õigusrikkujate kohtlemist?
2. Kui efektiivseks hindavad noorsoopolitseinikud kasutatavaid kohtlemisviise?
3. Milliseid probleeme näevad noorsoopolitseinikud töös alaealiste õigusrikkujatega?
4. Kellega ja millist koostööd teevad noorsoopolitseinikud alaealiste kohtlemisel?

2. Metoodika

2.1. Kvalitatiivne uurimisviis

Kvalitatiivne uurimisviis püüab sündmusi tõlgendada inimeste poolt antud tähenduste kaudu (Denzin & Lincoln, 2000: 3). Kvalitatiivne uurimisviis on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning viiakse läbi osalejate loomulikus keskkonnas (Laherand, 2008: 24). Intervjueeritavad saavad vabalt väljendada oma mõtteid, tundeid, seisukohti ja kogemusi.

Antud töös püstitatud uurimisküsimused keskenduvad noorsoopolitseinike kogemustele. Oluline on millise tõlgenduse annavad noorsoopolitseinikud alaealiste õigusrikkujate kohtlemise protsessi käigus kogetule. Kvalitatiivne uurimisviis aitab mõista noorsoopolitseinike kogemusi alaealiste õigusrikkujate kohtlemisest ja seeläbi aru saada, mis on toiminud ja millised on probleemid praktikas. Arvan, et seetõttu on kvalitatiivne uurimisviis sobiv uurimisküsimustele vastamiseks.

2.2. Uurimuses osalejad

Käesoleva töö valimisse kuulus kolm Lõuna prefektuuri noorsoopolitseinikku, kes igapäevaselt puutuvad kokku alaealiste õigusrikkujate kohtlemisega. Valimi koostas in lähtuvalt sihipärasest valimist, mis tähendab, et valisin uurimistöö eesmärgist lähtuvalt kõige sobivamad küsitletavad (Rämmer, 2014). Osalejatega viisin läbi poolstruktureeritud individuaalintervjuud. Intervjuu kava on toodud Lisas 1. Intervjuuks valmistasin ette küsimused, millele intervjuudes tuginesin. Sõnastasin rohkem küsimusi kui intervjuude läbiviimisel kasutasin, sest osalejad olid ise valmis rääkima. Küsisin ka täpsustavaid küsimusi.

Tegemist on noorsoopolitseinike tõlgendustega kogemustest, mitte faktidega. Sellegipoolest annavad intervjuude põhjal saadud tulemused teadmisi noorsoopolitseinike alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kogemustest Eestis.

2.3. Analüüsi protsess

Saadud intervjuud transkribeerisin ja kodeerisin. Transkriptsioonid lugesin enne analüüsi mitu korda läbi, et saada terviklik pilt intervjuus osalenute kogemustest. Kodeerimiseks kasutasin programmi „QDA Miner Lite“, mis oli abiks kodeeritud teksti organiseerimisel.

Andmete analüüsiks kasutasin temaatilist analüüsi. Douglas Ezzy (2002) kohaselt võimaldab temaatiline analüüs leida tekstist põhilised teemad ja ideed ning luua andmestikust süsteemne ülevaade. Tihti on huvipakkuvad probleemid paika pandud, kuid esilekerkivad koodid ja kategooriad selguvad analüüsi käigus (Ezzy, 2002). Attride-Stirling (2001) toob välja, et temaatilise analüüsi puhul võib kodeerida mitut moodi. Teoreetiliste huvide (nt. uurimisküsimuste), esile kerkivate teemade või mõlema põhjal (Attride-Stirling, 2001). Antud töös kasutasin esialgu avatud kodeerimist ning märkisin ära intervjuudes esilekerkivad teemad. Seejärel leidsin transkriptsioonidest teemad, mis olid seotud uurimisküsimustega. Ka edaspidi lähtusin analüüsis Attride-Stirling (2001) temaatiliste võrgustike mudelist. Antud meetod aitab andmeid süstematiseerida ning analüüsi protsessis esitamisel organiseerida. Autori kohaselt leitakse analüüsi käigus kõigepealt baasteemad, mille põhjal saadakse organiseerivad teemad ning viimased koondatakse globaalseteks teemadeks. Baasteemadeks on kodeeritud tekstis esile kerkinud teemad. Sarnased baasteemad jagatakse omakorda teemade järgi laiemateks organiseerivateks teemadeks. Organiseerivad teemad võetakse kokku globaalse teemana, mis koondab peamised teemad ja kujutab teksti tervikuna (Attride-Stirling, 2001).

Pärast algset kodeerimist oli tekstis üle 25 erineva koodi. Edasi sain 18 üksteisest eristuvat baasteemat, mille koondasin seitsmeks organiseerivaks teemaks. Seitsmest organiseerivast teemast sain omakorda kaks globaalset teemat. Lisaks käsitlesin ka ametnike piiranguid töös ja ettepanekuid. Järgnevalt esitan tulemused vastavalt analüüsi käigus tekkinud süsteemile.

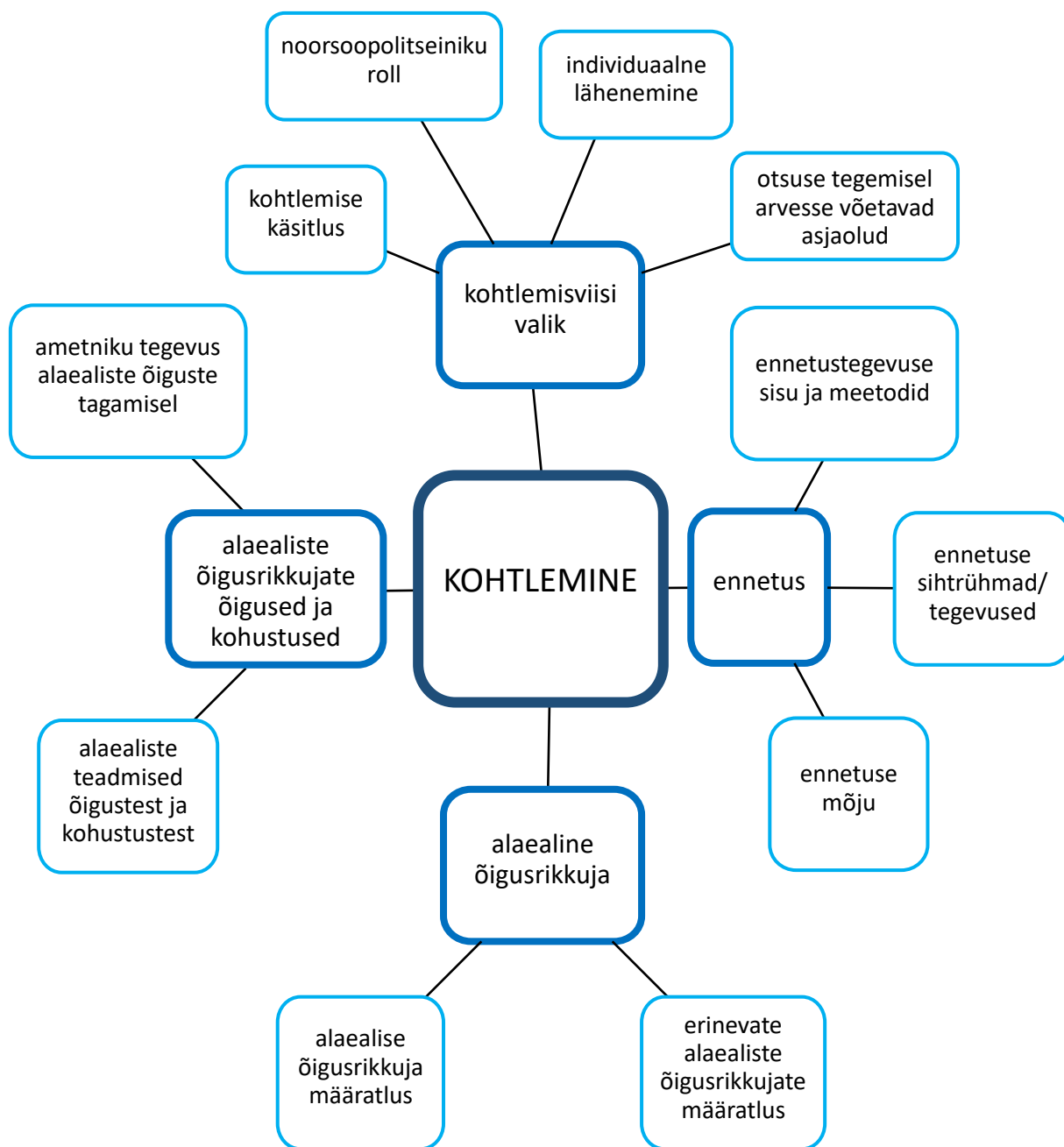
3. Tulemused

Selles peatükis toon välja intervjuudest esile tõusnud teemad. Intervjuudest pärit tsitaadid on kursiivis, kandilistes sulgudes on minupoolsed märkused, et tsitaat oleks paremini mõistetav. Kuna tegemist ei ole keelelise analüüsiga, eemaldasin tsitaatidest parasiitsõnad ja sõnakordused, et muuta tsitaadid kergemini loetavaks. Mitmetes tsitaatides olen teksti vahelt välja jätnud, et tuua välja põhiline idee ning sel juhul on välja jäetud teksti asemel „/.../“. Käesolevas töös olen taganud intervjuudes osalenute konfidentsiaalsuse, märgistades analüüsis neid tunnustega A, B, C.

Tulemused on jagatud kolmeks peatükiks ja alapeatükkideks. Esimene peatükk käsitleb alaealiste kohtlemist noorsoopolitseiniku poolt, teine peatükk käsitleb koostööd alaealise õigusrikkuja kohtlemisel ning kolmandas peatükis toon välja kitsaskohad noorsoopolitseitöös ning ametnike poolsed ettepanekud.

3.1. Kohtlemine noorsoopolitseinike tõlgenduses

Selles peatükis toon välja, kuidas tõlgendavad intervjuus osalejad kohtlemist ja alaealist õigusrikkujat. Samuti käsitleb peatükk alaealiste õigusrikkujate õigusi ja kohustusi, millisena käsitlevad ametnikud oma rolli alaealiste kohtlemisel, millest sõltub kohtlemisviisi valik ning ennetust kohtlemisviisina. Peatüki ülesehitust ja teemasid kujutab Joonis 1.

Joonis 1. Globaalne teema – kohtlemine.

3.1.1. Alaealise õigusrikkuja määratlus kohtlemise protsessis

Alaealise õigusrikkujana mõistsid ühiselt kõik ametnikud isikut, kes on alla 18-aastane ja toime pannud seaduses kirja pandud karistatava teo. Alaealist õigusrikkujat tõlgendati lähtuvalt seadusest. Üks ametnikest käsitleb õigusrikkuja määratlemisel õigusrikkumiste põhjuste olulisust.

„/.../ Minu loogika on see, et lapsed ei ole pahad, et ükski laps ei sünni sooviga olla paha ja saada koguaeg pahandada ja saada karistada. Kui ta midagi teeb siis ta teeb seda mingil põhjusel, et põhjus on see mida meil on vaja välja selgitada. /.../ Pigem tahame ikkagi probleemini jõuda ja teda kuidagi aidata, eesmärk ei ole last karistada, vaid last aidata. See lapse nii öelda korduv vahele jäämine on meile selles suhtes nagu vajalik info, et muidu me ju ei teagi, et asjad on samamoodi. Kui ta vahele jääb, siis vähemalt saame jälile kuidas tal nagu läheb.“ (C)

Alaealist õigusrikkujat ei mõtestata kui lihtsalt õigusrikkujat, vaid nagu last, kellel on probleem/asjaolu, mis vajab tegelemist. Õigusrikkumist nähakse kui mingisuguse asjaolu tagajärge. Samuti käsitleb ametnik lapse seadusevastast käitumist olulise informatsioonina, mis annab teavet selle kohta, kas laps vajab abi.

Lisaks eristus kõikidest intervjuudest erinevate alaealiste õigusrikkujate määratlus. Täpsemalt tekkis intervjuudes kaks rühma: need, kelle rikkumised on juhuslikud ja need, kes jäävad püsivalt õigusrikkumisi toime panema.

„/.../ ütleme, nii et meie juurde satuvadki põhiliselt kaks äärmust: need, kes on kogemata jäänud esimest korda vahele või siis ongi need, kes on korduvrikkujad ehk nad ongi meie põhikliendid nii-öelda, keda me teame juba nime-, nägupidi ja aadressitpidi ja vanemaidpidi ja kõikepidi. /.../.“ (A)

Antud eristuse puhul selgus intervjuudest, et laste õigusrikkumistel on erinevad põhjused. Läbivaks põhjuseks oli perekond. Üldjuhul peeti juhusike õigusrikkumistega lapsi sellisteks, kellel oli vanemate poolne toetus. Juhusliku õigusrikkumise toime pannud alaealistele peeti mõnel juhul mõjusaks mõjutusvahendiks üksnes kokkupuudet politseiga. Vastupidiselt peeti korduvõigusrikkumiste põhjuseks peresiseseid probleeme (ka muid keerulisemaid probleeme).

3.1.2. Alaealiste õigusrikkujate õigused ja kohustused

Alaealiste kohtlemise üheks oluliseks osaks on nende õiguste tagamine. Intervjueeritavad seletasid alaealistele õiguste tagamist pigem vääртеomenetluse kontekstis. Vääртеomenetluse seadustiku kohaselt esimest menetlustoimingut tehes teatatakse menetlusalusele isikule tema õigused ja kohustused (VtMS 58 lg 1). Õiguste ja kohustuse teatavaks tegemisel on oluline, et menetlusalune isik oma õigusi ja kohustusi mõistab. Ükski ametnik ei rääkinud otseselt õiguste sisulisest seletamisest. Intervjueeritavate kohaselt tutvustatakse alaealisele tema õiguseid ja kohustusi ning seejärel vastatakse küsimustele.

„/.../ kuidas meie õigused tagame, ikka vastavalt sellele kui me teeme mingisuguseid kas siis haldustoiminguid või siis menetlustoiminguid, siis me tutvustame õiguseid kohustusi. Ehkki kohustust ei ole seda, et lapsevanem peab nende asjade juures olema

siis on alati tore kui ta on, siis ei teki küsimusi. Et teavitame alati nii vanemaid kui siis lastekaitse spetsialisti juhtunust. Alaealiste puhul ongi, et nendega tegelemine võtab kaua aega ja seda tuleb teha väga korrektselt, et oleks õigetele inimestele teavitatud, et ta oleks vanematele üle antud, et seal mingeid küsimusi ei teki /.../“ (B)

Täideti teavitamise kohustust ja muid erisusi, mida näeb ette alaealise menetlus (nt. kiirmenetluse kohaldamise keeld, kinnipidamisest kohustuslik teavitamine, vääртеoprotokolli koostamisest teavitamine). Huvitav oli asjaolu, et alaealiste õiguste tagamisest räägiti vääртеomenetluse läbiviimise võtmes. Samas on oluline lapsega suhtlemisel ja tema kohtlemisel pidada silmas näiteks ÜRO lapse õiguste konventsioonis sätestatud põhimõtteid. Nende õiguste tagamine väljendus pigem ametnike hoiakutes ja selles milline on nende roll noorsoopolitseinikuna.

Intervjueeritavad olid seisukohal, et alaealised on kursis oma õigustega, mitte kohustustega. Seadustega ei olda kursis laiemalt (st. inimõigused), vaid konkreetses seaduses oleva sättega, mis neile kasu toob (nt. lastekaitse seaduses alaealise avalikus kohas viibimise piirang). See võib viidata asjaolule, et lapsed on oma inimõigustest vähe teadlikud või ei teadvusta neid. Seetõttu on väga oluline, et ametnik selgitaks ja tagaks lapsele tema õigused. Selgus, et kui lapsele ei ole selgeks tehtud tema kohustusi ja kodus paika pandud piire, siis kasutavad lapsed õigusi ära oma huvides. Intervjueeritavate sõnul võib seda põhjustada asjaolu, et kohustusi (näiteks lapsevanema sõna kuulamine) ei ole kusagil sõnastatud.

„/.../ alaealised on oma õigustega suurepäraselt kursis, /.../ Pigem on see sellises võtmes, et nad teavad kõike, mida nad võivad aga nad ei tea, mida nad ei tohi või nad ei tunnista neid asju, mida nad ei tohi, et väga palju on sellest tingitud ka seda, et astutakse oma vanematele vastu /.../“ (A)

Õigusi mõistavad lapsed kui midagi, mis võimaldab inimesel teha seda, mida ta tahab, arvestamata teisi inimesi, norme, ja seadusi.

3.1.3. Kohtlemisviisi valik

Intervjuudest kajastus ametnike käsitus sellest, milline on ja millest sõltub kohtlemisviisi valik.

Noorsoopolitseiniku roll

Intervjuudest selgus, et kõik vastajad pidasid oluliseks vestlust lapsega. Vestlust kasutati ainukese mõjutusvahendina kui ametniku arvates sellest piisab alaealise mõjutamiseks selliselt, et ta enam õigusrikkumisi toime ei pane. Selgus ka asjaolu, et vestlus mõjus pigem rohkem alaealistele, kes panid toime juhuslikke õigusrikkumisi. Osalejate sõnul kasutati vestlust, et

selgitada välja lapse õigusrikkumise toimepanemise põhjused ja selleks, et teha kindlaks, millist abi laps vajab. Vastajate kohaselt täidab vestlus lapsega olulist rolli tema toetamisel, tekitab kontakti ning võib tekitada ka usaldust.

„/.../ ma arvan et nii elus eneses kui ka meie töös ongi kõige mõjusam just rääkimine. Sest kui sa ikka südamega räägid mitte ei ole niimoodi, et lendad laua taha, ütled, et no räägi nüüd, mis eile juhtus mhm okei ja pane allkiri alla jah mhm nägemist. Et siis sellest ei ole kasu, sest laps tunneb ka, et ta tuligi lihtsalt selle pärast, et sul on vaja enda punkt kirja saada, et sul on ütlused võetud ja kõik aga kui sa huvitud sellest asjast ja sa näitad, et sinule saab ikkagi loota ja toetuda /.../.“ (A)

Selgub, et ametnikud on enda peale võtnud lapsi toetava ja abistava rolli. Ametnike jutust selgusid nende vaated selle kohta, mis on õige ja hoiakud laste suhtes. Täpsemalt selgus, et tegutsetakse lapse heaolu nimel, mis on kooskõlas ÜRO lapseõiguste konventsiooni ja ka lastekaitseadusega.

„Nojah nagu üldse selles suhtes, et kõik olukorrad, mis on sellised, et kui sa näed, et asi on paha, kus lapse heaolu tegelikult ohus /.../ et sa leiaksid võimaluse seda kontrollida. Et hästi lihtne on öelda, et see ei ole minu ülesanne, et ma ei peaks seda tegema ja mul ei ole tööaeg /.../ aga kui me teame, et ta on ohtlik või ta on ohus, me astume sellest piirist üle /.../ ja me teeme asju vastavalt sellele, et lapsel oleks hea, mitte selle järgi, et see ei ole lastekaitse ülesanne, see ei ole politsei ülesanne ja siis kõik pigistame silma kinni ja mõtleme, et äkki ei juhtu midagi.“ (C)

Noorsoopolitseinikud rõhutasid oma abistavat ja toetavat rolli. Selgus, et intervjuueeritavatel on tugev missioonitunne ja tahe abivajajat aidata. Vastajate kohaselt on nende töös oluline leidlikkus, et jõuda õigel ajal abivajava lapseni. Tihti ollakse valmis pakkuma oma kaasabi juhtumite lahendamisel. Samuti leiab ametnik, et sageli on tema töö „piirid“ segunenud teiste ametnike (näiteks lastekaitsetöötajate) töö piiridega. Vajadusel on ametnik nõus tegema rohkem kui tema töö ette näeb selleks, et tagada lapsele tema heaolu.

Samas tekib intervjuueeritava jutus vastuolu. Tulemustest nähtub, et noorsoopolitseinikel on abistav ja toetav roll, ning soovitakse lastele saata signaal, et nende poole saab laps mure korral pöörduda.

„/.../ me rõhutame koguaeg ka lastele, et me ei ole karistav osa lihtsalt, vaid meil ongi, et me saame anda nõu, meil on erinevaid koostööpartnereid, meie poole saab pöörduda murega, et see ei pea alati olema mingi registreeritud avaldus või mõni sihuke asi, et kas või kui midagi koolis on halvasti ja seal näiteks tunned, et ei saa usaldada õpetajat või kedagi, et siis saad ikka siit ka nõu küsida. /.../“ (A)

Teisalt selgus intervjuudest, et enda ametit eristati teistest noortega tegelevatest ametitest põhiliselt menetluse ja sanktsioonide olemasolu järgi.

„/.../ Et politsei pool ongi just see, et ongi see ennetus ja meil on ka menetlus. /.../ mõtlesin küll, et mis vahe siis on üldse sotsiaaltöötajal, noorsootöötajal või politseinikul, et meid eristaski just ju see, et meil on nagu need seadused ja sanktsioonid ka /.../“ (A)

Eelnevast kahest tsitaadist ilmneb, et noorsoopolitseinikel on kaks erinevat rolli - abistav ja karistav. Sanktsioon on tähenduselt negatiivne tagajärg, karistus või sunniabinõu, mis järgneb toime pandud õigusvastasele teole (Krüger, 2016). Samuti järgneb sanktsioon ka menetlusele vastavalt, kas trahvi, alaealiste komisjoni või muu mõjutusvahendi kujul. Seega võib tunduda, et noorsoopolitseil on põhiliseks karistav funktsioon, mis võib saata lastele segaseid signaale. Lastel ei pruugi olla ettekujutus noorsoopolitseist kui abi pakkuvast ametist. Võimalik, et sellest tulenevalt on politseiametnikel raskem saavutada alaealistega usaldust ja kontakti, et pakkuda neile vajalikku abi. Siinkohal tõi intervjuueritav välja lahenduse – koostöö. Tehes koostööd on võimalik laps suunata vastavasse asutusse, kus lapsega tegeletakse „/.../ ja seal see laps räägib ka rohkemaid asju mida ta võib-olla vormikandjale ei räägi /.../“ (B).

Kohtlemise käsitlus

Intervjuueritavatel oli kohtlemisest üsna sarnane arusaam. Põhiliselt defineeriti kohtlemist kui suhtumist, käitumist ja suhtlemist lapsega. Kuna mõiste käsitles alaealiste kohtlemist ja teatavasti on alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel erinõuded, siis toodi käsitlusse sisse asjaolu, kuidas peaks alaealist õigusrikkujat kohtlema.

„Võib-olla kohtlemine võtab kõik kokku, esiteks, milline on suhtumine temasse, kuidas ma lähenen sellele konkreetsele lapsele ja kindlasti see, kuidas ma temaga suhtlen ja ka see mida ma temaga teen. Ma arvan, et kõik see tegevus kokku võiks kohtlemine olla.“

Intervjuueritavad viitavad kohtlemise käsitlemisel sellele, et alaealise õigusrikkuja kohtlemisel ja edasise tegevuse planeerimisel võetakse arvesse seda, kuidas alaealisele läheneda ning erinevaid asjaolusid otsuse tegemisel (näiteks õigusrikkumise põhjuseni jõudmine). Samuti viidati sellele, et lapsele tuleb tagada tema inimõigused lähtuvalt põhiseadusest.

Individuaalne lähenemine

Ühine suunitlus kõikides intervjuudes oli see, et alaealisele tuleb mõjutusvahendi kohaldamise valikul läheneda individuaalselt. Osalejate kohaselt on individuaalne lähenemine selline, kus võetakse arvesse lapse olukorda, isikut, alaealise tausta (nt. kas on varasemaid rikkumisi), suhtumist (kahetsust, ausust, vastutuse valmidust), kas laps paneb edaspidi õigusrikkumisi toime ja kuidas teda aidata saab. Kuna iga alaealine on erineva ja individuaalse taustaga, siis

rõhutati ka seda, et iga õigusrikkuja puhul tuleb leida põhjus, miks ta õigusrikkumise toime pani.

„Suhtumist, just ausust, suhtumist ja /.../ ma üritan leida alati igas lapses seda, miks ta seda tegi, et kuidas mina teda aidata saan ja millest see tingitud on, et võib olla seal on suuremad tagamaad üldse.“ (B)

Otsuse tegemisel arvesse võteavad asjaolud

Alaealise õigusrikkuja suhtes otsuse tegemisel eristusid seadusest, juhtumist, koostööst ja teo toimepanemise põhjusest tulenevad asjaolud, mida võetakse otsuse tegemisel arvesse. Intervjuudest selgus, et alaealisele õigusrikkujale mõjutusvahendi määramisel lähtutakse konkreetsest juhtumist. Hinnatakse juhtumit, selle asjaolusid ja teo tõsidust.

„/.../kõike seda milline olukord praegusel hetkel on, mis juhtum oli, millised asjaolud sellel juhtumil olid, ikka igast küljest tuleb seda asja hinnata, ei saa päris peale lennata kõigele samamoodi.“ (A)

Kohtlemisviisi valikul arvestatakse võimalustega, mida seadused noorsoopolitseinikele annavad. Noorsoopolitseinike kohaselt on valikud alaealiste õigusrikkujate mõjutamisel piiratud, kuid samaaegselt on neile antud võimalus valida. Ametnikul on võimalik otsustada, millist mõjutusvahendit õigusrikkuja suhtes kasutada.

/.../ mingid võimalused on meile ikkagi jäetud, me saame ju valida, see ei ole niimoodi, et sa pead täpselt selle punkti võtma, see ikkagi on menetleja valida, millise mõjutusvahendi või millise karistuse ta sealt valib, aga noh mingid piirid ikka on /.../ me tuginame ja vaatame neid seadusi, aga lõppotsus jääb ikkagi meile üldiselt /.../ (A)

Valikud annavad võimaluse lähtuda konkreetsest õigusrikkujast ja määrata talle sobivaim karistus või mõjutusvahend. Seadusega on antud AMVS-s märgitud mõjutusvahendite kohaldamise pädevus alaealiste komisjonile. Noorsoopolitseinikel on võimalus määrata mõningaid mõjutusvahendeid iseseisvalt näiteks suunata lapsed sotsiaalprogrammidesse (mida käsitleb koostöö peatükk). Samuti ei ole alaealiste komisjoni saatmine kohustuslik.

Väärteomenetluses on seaduses antud võimalus mingil määral arvestada lapse suhtumist. Tsitaatides on mainitud puhtsüdamlikku kahetsust, mille sätestab kergendava asjaoluna KarS §57 lg 1 p 3. Kergendavad asjaolud on avatud loetelu, mis tähendab, et kohtuvälise menetleja ametnik (antud töös noorsoopolitseinik) võib arvestada ka teisi asjaolusid kergendavatena. See tähendab suuremaid võimalusi karistuse individualiseerimisel (Kruusamäe, 2010). Noorsoopolitseinik arvestab karistuse kohaldamisel võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toime panemisest (KarS §56).

„Näiteks rahatrahvi määramisel ma võtan arvesse puhtsüdamlikku kahetsust, ma võin selle puhtsüdamliku kahetsuse määrata ainult siis, kui ma näen, et ta päriselt ka kahetseb ja ma olen ise suhteliselt kindel, et ta rohkem õigusrikkumist toime ei pane, et ta näeb tegelikult seda, et tegu on tehtud ja on valmis selle karistuse võtma, aga minu jaoks on väga tähtis see, et laps oleks aus ja räägiks ausalt ära nii nagu oli. Et sellisel juhul on alati võimalik kõiki olukordi lahendada. /.../“ (B)

Seadusest lähtuvalt arvestati otsuse tegemisel ka isiku süüvõimet. Karistusseadustiku (§33) kohaselt on isik süüvõimeline kui ta on teo toime panemise ajal süüdiv või vähemalt 14-aastane. Vastustest selgus, et otsuses mängisid suuremat rolli eelnevalt mainitud asjaolud näiteks lapse suhtumine, taust ja ka perekonna poolne toetus. Seega tegutseti pigem individuaal-preventatiivse lähenemise järgi.

„See [alaealise õigusrikkujaga tegelemine] oleneb kõigepealt sellest, kas see alaealine on süüvõimeline või süüvõimetu. /.../. Kui ta taust on näiteks puhas ja tal ei ole rikkumisi ja ta on muidu sihuke kahetseb ja sihuke näha on, et tahtis proovida [sigarette], et see ei ole tema mingi harjumus või viha maailma vastu, et siis võib-olla piirdub vestlusega ja vanemaga vestlus ja ongi kõik. /.../ Kui ta on süüvõimeline siis on põhimõtteliselt selles suhtes samamoodi, et kui tegemist on esmakordse rikkumisega, tegemist on tubli lapsega, kes varasemalt muidu ei eksi ja tahtiski proovida ja talle ilusti vestluse ära teen ja tunnen, et see võiks aidata, siis samamoodi ei pea talle protokolli tegema ja räägid vanemaga ja annad lapse üle /.../ (C).

Süüvõime olulisus seisnes selles, kas on võimalik alustada menetlust (ja kas alaealisele on võimalik määrata karistuseks rahatrahvi või mitte). Enamus otsuseid ja toiminguid tehakse süüvõimetute ja süüvõimeliste alaealistega lähtuvalt isikust ja konkreetse juhtumiga seotud asjaoludest. Seega otsustamise protsess süüvõimetute ja süüvõimeliste alaealiste puhul ei erinenud üksteisest märgatavalt. Nii süüvõimeliste kui ka süüvõimetute õigusrikkujate kohta on vajalik info kogumine, mis aitab määrata sekkumise intensiivsust ja teha otsus. Samuti on informatsiooni kogumine oluline otsustamiseks, kas alaealine peaks edaspidi olema politsei „huviorbiidis“.

Lisaks seaduses ettenähtud asjaoludele selgus vastustest, et arvestatakse ja tehakse koostööd teiste ametnike ja lapse sotsiaalse võrgustikuga (täpsemalt käsitleb koostöö peatükk). Ametnikega arutatakse, milline lahendus on alaealisele kõige sobivam ja vahetatakse informatsiooni. Mõjutusvahendi või karistuse kohaldamisel arvestatakse ka perekonna tausta ja suhtumist. Intervjueeritav rõhutab siin asjaolu, et tavaliselt võivad laste probleemide põhjused olla sügavamal ning nende põhjustega tuleb tegeleda kaasates erinevaid spetsialiste.

„/.../ lisaks nagu politseile tuleb kaasata ka sinna teisi spetsialiste, et ei saa ka ainult seda rikkumist vaadata, vaid tuleks ka muude probleemidega tegeleda (B)“

Noorsoopolitseinikute kohaselt tuleb lisaks alaealise toime pandud õigusrikkumisele keskenduda ka teo põhjustele. Põhimõtteliselt nähakse õigusrikkumist kui mingisuguse asjaolu tagajärge.

„No keskenduma peaks probleemile, et see, et ta joob see ei ole probleem vaid selle probleemi tulemus, et keskenduma peaks probleemile, et kus on probleem, probleemi lahendama. /.../“ (C)

Karistusõiguses on levinud arvamus, et karistus peab järgnema võimalikult kiiresti teole, sest sellisel juhul mõistab õigusrikkuja, et ta on käitunud valesti.

„/.../ ma arvan, et mida varem sa selle asjaga tegeled, ehk siis see mida ma praegu teen, seda parem on just lapse suhtes, sest et lapsel, kui sa kaks aastat menetled seda asja, siis ta võib olla ei mäletagi enam misasi seal toimus. Selles osas jah aga samas tasub kiirel ja kiirustamisel vahet teha, et kui sa kiirustad mingitel tähtsatel asjadel, siis võib tulla jällegi mingi aps sisse, mis võib pärast olla kahetsusväärne asi.“ (A)

Noorsoopolitseinik tõi välja siin olulise mõtte. Kuna politseitöö ja dokumentide/protokollide täitmine ja vormistamine on täpsust nõudev töö, siis peab olema täpne. Ei tohi ajada segamini kiiret menetlemist kiirustamisega. Tähtis on töö korralikult, võimalikult täpselt ja kiirelt ära teha, et ei tuleks sisse vigu, mis võiksid protsessi pikendada ja tagajärje saabumist aeglustada.

3.1.4. Ennetus kui kohtlemisviis

Ennetustöö on üks oluline osa noorsoopolitseiniku tööst. Ka karistusseadustiku §56, mille kohaselt peab määratud karistus või mõjutusvahend ära hoidma edaspidiseid süütegusid, võiks lugeda ennetuseks. Kolmanda tasandi ennetus tegeleb süüteo sooritanud noortega, et hoida ära nende edaspidiseid süütegusid. Enamik noori, kellega noorsoopolitseinikud igapäevaselt tegelevad on juba õigusrikkumise toime pannud. Seega karistuse või mõjutusvahendi määramisel on tegemist kolmanda tasandi ennetusega. Ka intervjuus nimetati ennetust kui noorsoopolitseiniku igapäevatööd.

„Ma arvan, et seda ennetustööd ongi alates meie igapäevatööst lõpetades meediakajastustega, igasuguste reklaamidega, see on kogu jõustruktuurides üleüldiselt ma arvan, on igal pool selline põhi koht. Aga ongi see, et ennetus peab õigel ajal olema, sest kui ennetus tuleb liiga hilja, siis see ei ole enam ennetamine, et see peaks ikka enne olema. Selle pärast ongi, et mõndade loengute puhul, mis on varem öeldud, et võiks selles klassis või selles klassis et mingi vana ma ei tea misasja euroopa-mingi-standardi järgi /.../ on näha seda, et iga aastaga noored arenevad palju kiiremini, nad jõuavad palju kiiremini selle infoni, nende aineteni, nende juhtumiteni, et tegelikult seda peaks varem alustama.“ (A)

Intervjueeritav tõi välja huvitava asjaolu, et ennetust on oluline viia läbi õigel ajal, vastasel juhul tegeletakse juba tagajärgedega (näiteks on alkoholi tarvitamise trend noorte seas langemas kuid tarvitama hakatakse üha nooremas eas (Teavituskampaania ... , 2016).

Intervjueeritavad tõid välja, et ka ennetustöö toimimine sõltub sellest, kuidas sellele läheneda. Kindlasti on oluline lastele selgitada mingisuguste tegude tagajärgi (nt. mida põhjustab alkoholi tarvitamine). Antud juhul keskendutakse konkreetsele teole, mille alaealine toime võib panna.

Samas intervjuudest selgus, et on vaja läheneda ka teisest küljest. Tuleb vaadata põhjuseid, mille tõttu laps võib õigusrikkumise toime panna. Ühiseks arvamuseks intervjuudes oli, et tihti võivad olla alaealiste õigusrikkumiste põhjuseks muud lapsest endast mitte tulenevad asjaolud näiteks probleemid perekonnas. Intervjueeritav tõi välja, et üksnes lapse teoga (õigusrikkumisega) tegelemine ei tee teo toime panemise põhjust olematuks. Seega peaks ennetus olema suunatud ka sellistele teguritele, mis mõjutavad alaealisi selliselt, et nad võivad õigusrikkumisi toime panna (intervjuus toodi näitena lapsevanemate koolitamist ja teavitamist).

Samuti rääkis intervjueeritav, et tuleb tegeleda ka õigusrikkumisi soodustavate teguritega nagu näiteks täiskasvanutega, kes aitavad alaealistel keelatud aineid kätte saada. See on oluline, sest kui täiskasvanud sellist tegevust soodustab võib ta seda alaealise jaoks normaliseerida. Samuti antud tegevuse taunimine annab edasi sõnumi nii alaealistele kui ka ühiskonnale. Seesugune ennetus lähtub üldpreventsiooni teooriast.

„/.../tegelikult ju alustama peaks täiskasvanutest, et teha ka rohkem seda ennetustööd selleks, et näiteks täiskasvanud inimesed ei pakuks alaealistele alkoholi, et ei ostaks tubakatooteid /.../“ (B)

Intervjueeritavad tõid välja oma töös esinevaid ennetuse sihtrühmad ja tegevused. Sihtrühmadeks on lapsed, lapsevanemad, täiskasvanud. Selgus, et põhiliselt viiakse läbi lastele koolides loenguid, laagreid, ennetusüritusi, tehakse õppevideoid ja vajadusel vesteldakse lastega individuaalselt. Oluliseks ennetuse komponendiks on vanemate kaasamine ja nendega vestlemine.

„No arvestades sellega, et me alustamegi tegelikult juba lasteaiast peale. Okei seal me hakkame nende pehmemate teemadega. Sihukesed kerged asjad liiklus ja kiusamine. Aga koolis see kõik läheb edasi, seal tulevad juba juurde vägivald ja internet ja mõnuained ja kõik võimalikud asjad veel. Lisaks sellele ongi meil need loengud, laagrid, igasugused ennetusüritused samamoodi me käime reklaamime seal asju. Teeme õppevideoid /.../“ (A)

Intervjueeritava jutust selgub, et mida vanemaks lapsed saavad, seda tõsisemaks muutuvad ka teemad, mida käsitletakse.

Selgus, et intervjueeritavate kohaselt õpivad lapsed pigem enda kui teiste kogemusest ja ennetusliku sisuga loengud koolides ei hoia täielikult ära laste õigusrikkumisi. Märkasid, et intervjueeritavad mainisid intervjuudes karmimate karistuste rakendamist kui tekkis tunne, et antud mõjutusvahendid ei mõju. Võib-olla peaks ennetuse sõnum olema selline, mis paneb mõtlema. Sellisel juhul võib ennetus ja ka mõjutusvahend paremini mõjuda.

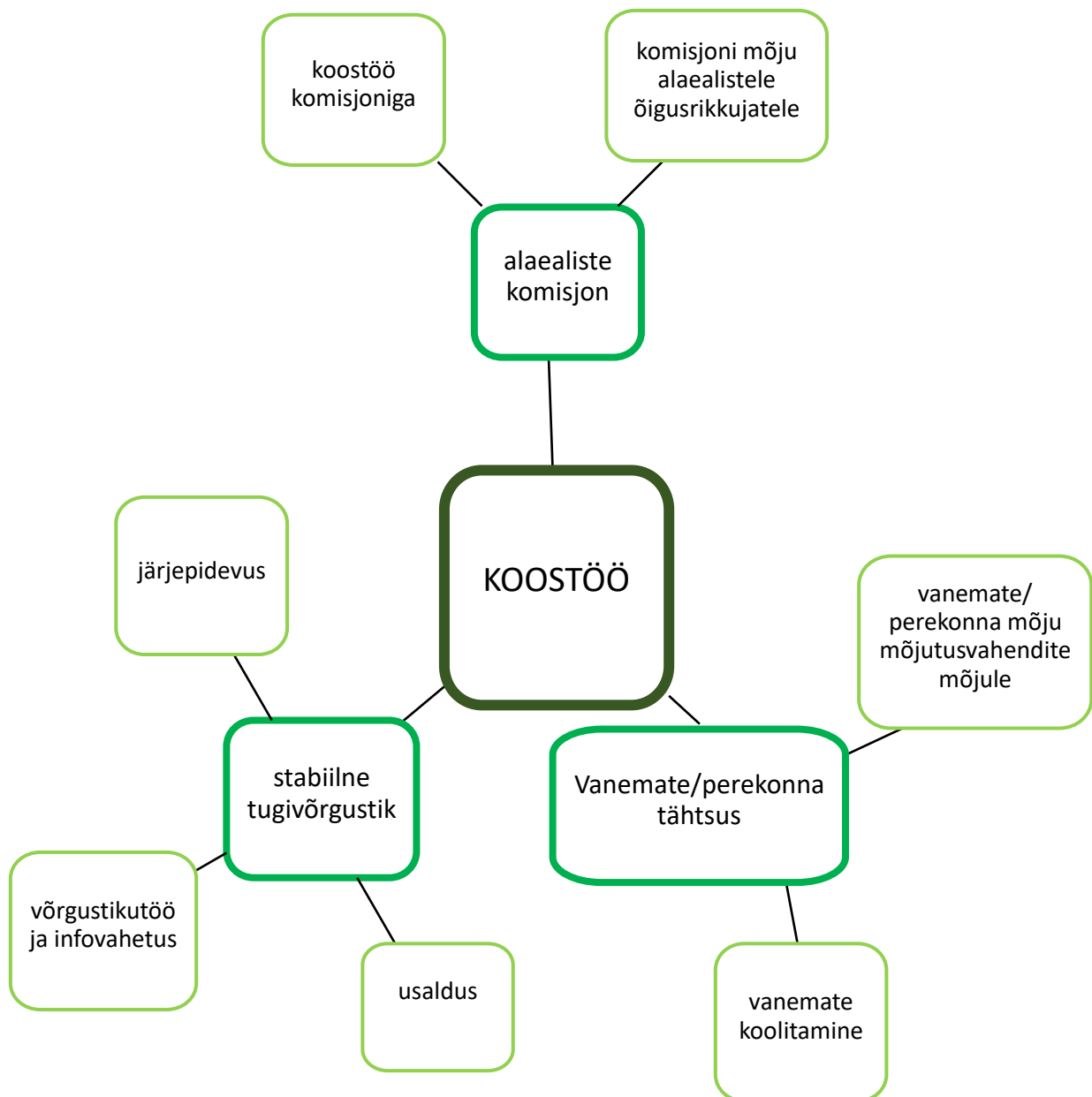
„/.../ me räägime ja kõik saavad aru ja kõik on ilus ja tore, aga ikkagi pannakse neid asju toime, et võibolla oleks rohkem tarvis teha seda nii-öelda šokiteraapiat, sest kuigi mina olen arvamusel, et ega kui ise pole jamas olnud või läbi elanud siis tegelikult väga ei mõista seda asja mis on, et alguses võivad mingisugused suured õnnetused, mis on toimunud ja seal loengus näiteks toodud, tunduda hästi traagilised, aga mingi hetk ollakse ise samas olukorras, et ikkagi nagu oma nende vigade pealt nii-öelda õpitakse.“
(B)

Eelnevalt noorsoopolitseinikud kiitsid vestlust kui ühte mõjutusvahendit ja ka võib öelda (kolmanda tasandi) ennetust. Kuid antud juhul räägiti individuaalsest vestlusest lapsega. võimalik, et individuaalne vestlus võib teatud juhtudel mõjuda lapsele mõjusa ja mõtlema paneva mõjutusvahendina. Siin on juttu vestlusest gruppide (nt. loengud koolis) seetõttu ei ole vestlus personaalne ja ei pruugi mõjuda selliselt nagu individuaalne vestlus. Lisaks võib palju sõltuda ka vestluse sisust. Intervjueeritavate kohaselt ei ole tihti lastel kedagi, kes nendest hooliks ja kes nendega igapäevastel teemadel ja muredest vestleks. Võimalik, et lastel on just antud kujul toetust vaja, et oma probleemidega paremini toime tulla.

Teisalt on leitud, et lapsed on rohkem mõjutatud neid ümbritsevast kontekstist (perekond, eakaaslased, kool, keskkond) (Slobogin & Fondacaro, 2009). Intervjuus osaleja hindas edukaks laste laagrit, milles ta oli mõjutatava lapse jaoks muutnud konteksti. Arvan, et seetõttu on oluline tegeleda õigusrikkumise põhjustega (nt. sõbrad, keskkond).

3.2. Koostöö

Noorsoopolitseinike intervjuudest tuli selgelt välja, et alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel on oluline roll koostööl. Koostöö jaotasin kolmeks organiseerivaks teemaks: stabiilne tugivõrgustik, alaealiste komisjon, vanemate/perekonna tähtsus. Käesoleva peatüki ülesehitust ja teemasid kujutab Joonis 2.

Joonis 2. Globaalne teema – koostöö

3.2.1. Stabiilne tugivõrgustik

Noorsoopolitseinike ametijuhendi kohaselt on üheks teenistuskohustuseks koostöö. Intervjueeritavate sõnul on kõige paremini mõjuvaks kohtlemine, mis teostatakse läbi koostöö ja tugivõrgustiku.

„Mina pean kõige olulisemaks üldse koostööd, et üksinda tegelikult ei tee midagi, peab olema koostöö vanematega, aga ka sotsiaalpedagoogidega, igasuguste lastekaitse spetsialistide, sotsiaaltöötajate vaheline, et me saame ainult koos neid asju muuta, et üksinda tegelikult ei tee mitte midagi.“ (B)

Noorsoopolitseinikud teevad koostööd erinevate asutuste ja ametnikega. Lähtutakse vastavast olukorrast ja lapsest ning moodustatakse lapsele individuaalne grupp inimesi, kes hakkavad lapsega tegelema. Asutused ja ametnikud kellega koostööd tehakse on näiteks lastekaitsetöötajad, kool (sotsiaalpedagoogid), perekond, nõustajad, psühhiaatrid jm spetsialistid, huviringid, noortekeskused turvakodud, politseisisene koostöö (nt. lastekaitsegrupiga) jne.

Vastajate kohaselt tehakse koostööd olenevalt olukorrast ja vajadusest. Sellest kajastub individuaalne lähenemine, mis võimaldab tegeleda nende probleemide ja põhjustega, mis lapse puhul olulised on. Kuna alaealiste õigusrikkumiste põhjused võivad olla väga erinevad ja keerulised, siis kaasatakse nendega tegelemisse mitmeid spetsialiste. Üks ametnik ei ole võimeline pakkuma abivajajale lapsele abi kõikides eluvaldkondades. Igal koostööpartneril on omad oskused ja võimalused. Tugivõrgustikuna nähti, vastavalt olukorrale ja vajadusele, kindlaid inimesi, kes lastega järjepidevalt tegelevad. Samuti on koostöö oluliseks osaks see, et kõik ametnikud, näiteks ümarlaudade korraldamisel, võtavad osa ja avaldavad arvamust. Üheks väga oluliseks koostöö tegevuseks pidasid intervjuueeritavad infovahetust teiste ametnikega. See võimaldab olla lapse käekäiguga kursis ning valida talle kõige sobivam mõjutusvahend. Koostöö näideteks töid intervjuudes osalejad psühhiaatrid ja psühhiaatria kliinikud, kuhu saadetakse lapsed vajadusel ravile, kodukülastused lastekaitse- ja sotsiaaltöötajatega, ümarlauad sotsiaalpedagoogidega, vanemate kaasamise ja ka politseisisese koostöö kui peaksid tekkima lapsega seotud kuriteo ilmingud.

Samuti leitakse uusi efektiivseid koostöövõimalusi teiste asutustega. Intervjuueeritava kohaselt saavad lapsed osaleda tugiteenuste keskusel osaleda "Tore" ringis, mis annab lastele tegevust ja koolitab neid (paremad sotsiaalsed oskused, enda tundemaailma kontrollimine, väärtusõpetus jne). Seega on tugiteenuste keskusel ka ennetav efekt. Mõjusaks peetakse seda kui sekkumisse kaasatakse perekond ja tegelemine alaealisega on järjepidev.

„/.../ Ühesõnaga ja tähtis on, et see oleks jätkusuutlik tegevus, et see ei ole niimoodi, et ühekorra räägid selle lapsega ära ja noh vaata, kuidas hakkama saad, et see peab olema kindlasti selline, et koguaeg hoitakse silma peal ja tegeletakse. /.../ minu praegune see põhimõte, millest ma ise lähtun töös lihtsalt ongi see, et võimalikult palju ja võimalikult tihedalt tulekski selle probleemse lapsega tegeleda, mitte ei jäta teda nagu unarusse kuni järgmise korrani kui ta midagi teeb, et koguaeg tuleb tegeleda ja mingeid võimalusi pakkuda /.../“ (A)

Intervjueeritavate kohaselt seisneb koostöö alaealiste õigusrikkujate probleemide ja õigusrikkumiste põhjuste lahendamises ning infovahetuses. Informatsiooni edastamisel üksteisele on ka ennetuslik aspekt.

„/.../ Et infovahetus ja kõik muu. Põhimõtteliselt koostöö seisnebki probleemide koos lahendamises ja infovahetuses. /.../ et näiteks minul on täiesti laitmatu koostöö oma sotsiaalpedagoogidega /.../ nad annavad juba ennetavalt märku, et siin võib midagi hakata tekkima, et on väikesed ilmingud, et äkki sa tuled ja vestled, et siis on tihti peale sellest kasu ka olnud, et tuleb lihtsalt jälgida silma peal hoida /.../.“ (B)

Intervjuudest selgub, et põhiline on tekitada alaealisele tugivõrgustik, mis koosneb kindlatest inimestest, kellel on omavahel hea kontakt, pidev ja sujuv koostöö. Intervjueeritav on arvamusel, et laps peab olema teadlik, et tema probleemiga tegelevad järjepidevalt kindlad inimesed, kelle juurde ta vajadusel pöörduda saab. Intervjueeritava kohaselt peab lapsel olema ka kindlustunne ja usaldus, mille tekitab kindla tugivõrgustiku olemasolu. Lapse „jooksutamine“ mitmete erinevate spetsialistide vahel ja lünklik tegutsemine ei too soovitatavat tulemust. Selline koostöö võimaldab ametnikel stabiilselt tegeleda abivajaja lapsega ning vahetada omavahel vajalikku informatsiooni.

„See ongi täpselt see, et see laps ise ja see sama koostöövõrgustik siis, et need on need, mis tegelikult mõjuvad hästi lapsele, sest tal tekib nagu sihukene teatud usaldus. /.../“ (A)

Samuti pidas intervjuus osaleja heaks praktikaks seda, et noorsoopolitseinikel on lapsed jaotatud koolide kaupa. See tähendab, et igal koolil on oma noorsoopolitseinik, kes tegeleb kindlate lastega. Kui ametnik tegeleb kindlate lastega, siis on tal võimalik nendega luua kontakt, mis võib viia usalduse tekkimiseni. Lähtuvalt sellest on ametnik ka lapse tegemistega rohkem kursis ning saab jälgida tema käekäiku.

3.2.2. Koostöö alaealiste komisjoniga

Hetkel toimuvad Eestis alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemis muutused. Alaealiste komisjoni ei peeta enam alaealiste õigusrikkumiste kohtlemisel parimaks variandiks. Vaatamata selle võimaldavad ametnike kogemused anda ülevaadet, milline on koostöö alaealiste komisjoniga tänases Eestis.

Intervjuudest kõlas, et üheks komisjoni mõju vähenemise põhjuseks on põhjaliku koostöö puudumine. Intervjuudest kajastub intervjueeritavate rahulolematust, sest vastajate kohaselt võetakse teiste ametnike arvamust arvesse vähe ja lähtutakse pigem sellest, millise suhtumisega

on laps komisjoni ees. Lähtutakse hetkeolukorrast ja puudub teadmine sellest, milline on laps väljaspool komisjoni. Intervjueeritavad olid seepärast rahulolematud ning tundsid, et nad on tühja tööd teinud.

„/.../ Et üldjuhul lapsed on väga manipuleerivad, nad võivad olla meiega praegu ülbed, tol päeval kui see komisjoni päev on, meie käime ju ka komisjonis, siis istutakse seal nagu kukununnud ja öeldakse et tal tuleb isegi pisar /.../ ja komisjon näeb seda hetke ainult, missugune on täna laps ja sellest tulenevalt saavad osad ka väga, ei taha öelda et naeruväärsed, aga sihukesed mõjutusvahendid, et tegu on olnud väga karm tegelikult ja siis ikkagi nagu paitatakse mõnikord pead, et meie oleme tegelikult ju rohkem sellega kursis, mis see tagamaa on. Aga komisjon võtabki selle järgi missugune see hetkel on. Et vahest on nii, et kui komisjoni istungil sa saad nagu arutleda selle üle, mis on politsei arvamus ja kui sa räägid selle tausta ära siis võetakse seda kuulda, et tuleb nagu tugevamini sekkuda, seda on huvitav nagu jälgida, kuidas komisjon arutab selle üle et ikka kahetseb ja kõike muud ja meile on tegelikult taust tegelikult juba teada. /.../ jah et meie roll on seal jah siis natukene raputada ja rääkida seda tegelikku olukorda.“ (B)

Noorsoopolitseinikul (ja ka teistel spetsialistidel) on rohkem kokkupuudet alaealise õigusrikkujaga, nad näevad tegelikku olukorda. Toimub üks komisjoni istung ja ei olda kursis tegeliku olukorra, lapse suhtumise, käitumise ja asja tõsidusega praktikas. Seetõttu on oluline, et komisjon arvestaks oluliselt noorsoopolitseinike (jt spetsialistide) hinnangut.

Mõjutusvahendeid peeti headeks, kuid pigem oldi rahuolematud selle suhtes, kuidas neid rakendatakse (ei arvestata piisavalt ametnike arvamust). Sellest lähtuvalt ei peetud komisjoni piisavalt mõjusaks laste õigusrikkumiste edaspidisel ära hoidmisel.

Intervjueeritavad toovad välja, et lastel on tekkinud „karistamatuse tunne“ - "sa ei saa mulle mitte midagi teha". Antud väljendit kasutati komisjoniga koostöö kirjeldamisel. „Karistamatuse tunne“ võib olla tekkinud sellest, et alaealistele ei rakendata mõjutusvahendeid vastavalt nende olukorrale (intervjueeritavate kohaselt liiga leebeid). Intervjueeritavate sõnul on komisjoni poolt kohaldatud mõjutusvahend mõjus siis, kui see on vastavalt olukorrale ja juhtumile rakendatud. Selleks tuleb arvestada kõiki asjaolusid ja juhtumiga seotud ametnike arvamust.

Samuti võib üheks komisjoni mõju vähenemise põhjuseks olla asjaolu, et alaealistel ei teki pika aja möödudes teo ja tagajärje vahel seost. Intervjueeritav tõi välja, et komisjoni jõuavad alaealised pika aja möödudes, mille tulemusena võib tegu olla meelest läinud.

„Selles mõttes, et ega sellega [õigusrikkumistega] tulebki kiiresti tegeleda, et iga asjaga on nii, et praegu mis meil ongi murekoht on see, et me teeme praegu komisjoni materjalid ja maikuus samamoodi ja komisjon on tõenäoliselt parimal juhul augusti

lõpus või septembri alguses, see tähendab seda, et esiteks neid on suur hulk seal ja teiseks need teod on meelest ära läinud, millest me räägime, mis oli maikuus /.../.“ (B)

Intervjuudes toodi välja ka alaealiste komisjoni positiivsed küljed. Näiteks on alaealiste komisjonis võimalik rakendada selliseid mõjutusvahendeid, mis laste toimetulekuoskusi arendavad või üldiselt last positiivse arengu suunas kaasa aitavad. Lisaks tood välja ka see, et tänu alaealiste komisjoni kontaktidele ja koostööle teiste asutustega on parem ligipääs vajalikele teenustele.

3.2.3. Vanemate/perekonna tähtsus alaealiste kohtlemisel

Vanemad ja perekond omavad laste elus väga suurt ja tähtsat rolli. Seetõttu on oluline et noorsoopolitseinikud teeksid koostööd ka lapsevanematega.

Kõikidest intervjuudest selgus, et tihti on õigusrikkumise põhjuseks just perekonnaga seotud asjaolud. Oma kogemustest lähtuvalt toodi välja ka mõned põhjused, mis võisid õigusrikkumisi põhjustada või sekkumist takistada. Näiteks puudus vanematel huvi lapse vastu, kiindumus või usaldussuhte puudumine lapse ja vanema vahel ning perekonnahoiakud.

„/.../ praegusel ajal on isegi, ma ütleks et raske on kaasata vanemaid, sest on sihukesi vanemaid, et me teeme ümarlaua, kuhu tulevadki kõik erinevad spetsialistid kohale ja siis lapsevanemat ei ole ja siis me mõtleme, et kelle laps see on ja laps ju ise ka tunneb et ta vanemad isegi ei huvitu sellest. Et see ongi nagu see et tuleb vanematele rohkem südamele panna, et see algab sellest, et kõige pealt peab kodus see usaldussuhe olema ja kiindumussuhe.“ (A)

Intervjuudest selgus, et perekond/vanemad peavad olema valmis koostööks. Mõjutusvahendid ja sekkumised on mõjusad kui vanemad annavad samuti oma panuse, et last positiivselt mõjutada.

Ma ütleks, et kogu see võib-olla see isegi mitte noorsoopolitsei, üleüldse kogu see politsei nagu tegevus ja sekkumine koos lastekaitsega on enamjaolt tulemuslik ikkagi ainult siis kui lapse pere on valmis selleks, /.../ Kui on see pere ja see laps ei ole valmis, et nende normaalsus ongi midagi muud kui meie oma, siis on väga raske üldse midagi muuta.“ (C)

Lisaks ametnike tugivõrgustikele pidasid osalejad oluliseks, et lastel oleks ka kodune tugi. Kuna vanemad mudeldavad lastele hoiakuid, siis on vanemate koostöö lapse mõjutamisel oluline. Vanemate poolne mõjutusvahendi heakskiit või mõjutamisele kaasa aitamine võib anda alaealisele edasi olulise sõnumi (kas alaealise õigusrikkumine lubatav käitumine).

Intervjueeritavad rääkisid trahvide määramisest ja selle efektiivsusest. Trahvi ei peetud üldjuhul efektiivseks mõjutusvahendiks. See seostub Mitrahovitš (2013) töös saadud tulemustega,

millest selgub, et noorsoopolitseinikud ei pidanud rahatrahvi tõhusaks mõjutusvahendiks. Vastajate kohaselt mõjub trahv paremini kui vastutus on lapsel. Trahvi võib käsitleda kui absoluutse karistusteooria näidet. Absoluutse karistusteooria kohaselt on karistus iseenesest mõistetav tagajärg õigusrikkumisele ja millel ei ole eesmärke (nt. kasvatamine) (Sootak, 2007). Laste kohtlemisel sellisest lähenemisest ei piisa. Antud juhul on vanematel võimalus kanda vastutus üle lapsele, kui nad ise trahvi ei maksa ja võtavad selle näiteks lapse taskurahast. Samas ei ole trahvil sellist mõju, mis tegeleks õigusrikkumise toime panemise põhjustega.

„/.../ Et ma arvan et see rahaline karistus mõjub ainult ikkagi nendele peredele, kus on tugev pere ja kasvatus on niikuinii tugev ja see nii-öelda rahatrahv siis võetakse lapse taskurahast ja laps näeb seda kui nagu näed et tegin pahasti, et nüüd saangi väikese nii-öelda karistuse, et ta õpib sellest midagi. /.../ et see pere peab seal taga olema, peret ei ole siis on väga raske ainult last üksinda aidata.“ (C)

Lisaks on ka info vahetus vanematega oluline koostöö osa, sest on noori, kes ei jõua oma tegemistega politseini („ei ole vahele jäänud“ (A)). Vanemad teavitavad politseid asjadest, mis ei ole politseini jõudnud. Ühtlasi aitab vanematega suhtlemine jälgida lapse käekäiku.

Intervjueeritavatel oli ühine seisukoht, et lisaks koostööle peaks tegelema ka vanemate teavitamise ja koolitamisega. Intervjueeritavad tõid välja, et vanematel on raskusi laste kasvatamisel, mis näib probleemide ja põhjuste selgitusena laste käitumisele. Intervjueeritava kohaselt on noorsoopolitseiniku abi tagasi lükatud, sest ei osata märgata tekkivat probleemi. Kuna täheldati, et vanemate koostöö ja panus aitab last positiivselt mõjutada, siis võib vanemate teavitamine ja koolitamine ennetada õigusrikkumisi.

3.3. Noorsoopolitseitöö kitsaskohad ja ettepanekud

Käesolev peatükk käsitleb intervjueeritavate sõnul esinevaid piiranguid noorsoopolitsei töös ning ettepanekuid politseitöö tõhustamiseks. Käesolev peatükk ei moodusta eraldi globaalset teemat, sest selles peatükis käsitletavat teemat olid seotud teiste teemadega. Seega toon välja kitsaskohad ja ettepanekud, mis ei seostunud eelnevalt käsitletud teemadega või mis tõusid intervjuudes tugevamalt esile.

Ühe tööd segava faktorina toodi välja see, et töökohal puudub stabiilsus. Intervjueeritava kohaselt peavad ametnikud pidevalt harjuma ümber mitmete muutustega (ülemuste vahetumine, seaduse muudatused, uued ideed, tööjaotus). See raskendab tööle keskendumist ja põhjalikku süvenemist. Samuti on osaleja sõnul oluliseks ametnike omavaheline koostöö ja

pidevad muutused raskendavad seda. Lisaks arvan, et noorsoopolitseinike omavaheline toetus ja koostöö oluline üksteise toetamiseks, sest politseitöö on ettearvamatu ning puututakse kokku ka raskete juhtumitega. Seetõttu tuleb politseiametnikel toetuda oma kolleegidele, sest tihti esineb konfidentsiaalsel infot.

„/.../ Ja mis kindlasti on ka veel tähtis punkt minu enda kogemuse pealt, mul on selle nelja aasta jooksul olnud viis ülemust ja see on ka üsna narr olukord tegelikult, sest noortega töötamine on selline, kus on just jätkusuutlikust ja teotahet vaja /.../ nad [ülemused] on ju mõttemaailmalt ka erinevad ja kui nende nägemus on koguaeg erinev /.../ pluss selle kõrvalt veel seadused muutuvad, siis see tekitab nagu endal, noh et meie enda sisekliima hakkab nagu mõranema /.../“ (A)

Seoses kohtlemissüsteemi muutumisega olid noorsoopolitseinikud teadlikud, et tulevikus soovitakse vähendada trahvide rakendamist ning suurendada hoiatamist. Sellega seoses arvati, et tuleks rohkem panustada ennetustööle. Lisaks arvasid vastajad, et isikud kes „kõrgemal“ võtavad vastu otsuseid kohtlemissüsteemi muutmiseks peaksid viima ennast kurssi ka praktikas oleva olukorraga, et otsused tooksid kasu (näiteks, et oleks piisavalt ressursi ametnike kujul ning piisavalt võimalusi lapse heaolu tagamiseks nt. asenduskodud).

Ametnikud olid ühisel seisukohal, et trahvid ei ole üldjuhul efektiivne vahend, millega alaealist mõjutada. Intervjuus toodi välja probleem, et tihti määratakse alaealistele karistusena trahv. Lisaks selgus probleem, et paljusid lapsi noorsoopolitseinik ei kohta, sest patrullpolitseinikud teenindavad esimestena väljakutseid. Patrullpolitseinikelt liiguvad protokollid edasi noorsoopolitseinikule, kelle ülesandeks on rikkumist menetleda. Antud juhul ei saagi noorsoopolitseinik alaealise individuaalsusest ja vajadusest lähtudes karistust või mõjutusvahendit määrata. Põhimõtteliselt ei ole paljudel juhtudel rikkumine ja karistus või mõjutusvahend omavahel seotud, ning ei hoia järgnevaid rikkumisi ära.

„/.../ Ja patrull teeb neile protokollid peale, et mina seda last näinud ei ole, ma ei tunne teda, mul ei ole ka ühtegi alust menetlust lõpetada. Et siis suurem osa tõenäoliselt ikkagi saab selle rahatrahvi /.../“ (C)

Eelneva probleemiga seostub järgnev intervjueeritava poolt välja toodud piirang. Ametniku kohaselt peaks noorsoopolitseil olema rohkem võimalust teha tänavatööd. Tänavatöö tegemist takistab suur paberitöö/dokumenteermise koormus (avaldused, materjalide vormistamine jne). Lisaks toodi tänavatöö eelisena välja hea informatsiooni kättesaadavuse ja koostöö patrullpolitseinikega. Usun, et tänavatöös osalemine annaks noorsoopolitseinikele võimaluse lapsi kohata alates väljakutsest.

„/.../ mina näen seda, et meil noorsoopolitsei peaks töötama tänaval, et praegu mul on meeletutes virnades pabereid, ma täidan neid, teen siin mingisuguseid asju aga ma peaksin olema tänaval, sest tänaval ma saan nendega [alaealistega] kõige parema kontakti, mul on ülevaade sellest, mis toimub, paberites need asjad minuni ei jõua /.../“ (B)

Toodi esile põhjused, miks ei saa noorsoopolitseinik olla piisavalt efektiivne. Intervjueeritavad olid seisukohal, et lastega töötamine on tõhus, kui ametnikul on motivatsiooni, missioonitunnet ja teotahet. Kuna tehakse tihedalt koostööd teiste asutuste ametnikega, siis võib ka noorsoopolitseiniku töö efektiivsus ja maht sõltuda sellest, mida ja kuidas koostööpartnerid oma töös teevad.

„Võib-olla see koostöö oleks hea selles suhtes, et teatud asutused on valmis koostööd tegema, aga kui palju on indiviidi tasemel see töötaja valmis tööd tegema, et hästi lihtne on teha ju täpselt enda juppi, et minu ülesanne on see vestlus ära teha, see ei anna mitte midagi kui see ei ole mingi sisuline töö selle lapsega.“ (C)

Selgus, et tuleb ette n-ö piiride ületamist ja oma tööülesannete raamistikust väljumist. See kui palju või kui sisulist tööd ametnik teeb, on individuaalne. Lisaks selgus, et kui koostööpartner annab endast vähem, siis lapse heaolust lähtudes peab noorsoopolitseinik rohkem panustama.

„/.../ minu töö oleneb ju sellest, mis on kõikide teiste institutsioonide töö. Ma ei tööta üksinda, kõik need teised institutsioonid on minu ümber, samamoodi kõik need töötajad minu ümber. Selle jaoks, et minu töö oleks mõjusam on vaja, et keegi teine teeks ka rohkem tööd. Minu töö on mõjus siis kui mina tegelen lapsega, keegi teine tegeleb perega. Keegi teine perega ei tegele, siis mina võingi selle lapsega tegelema jääda, et see ei aita, /.../ ei tegeleta päris probleemiga. Mis võib-olla minu konkreetset tööd puudutavalt lihtsustaks natukene kogu töö tegemist kui oleks konkreetset paigas, mida keegi teeb /.../“ (C)

Eelnevaga seoses toodi välja ka töö mõõdetavus. Intervjueeritava kohaselt nõuab sisuline töö palju aega ja ressursi ning see on raskelt mõõdetav, võrreldes näiteks protokollide või muude dokumentide täitmisega. Seega sisulise töö tegijatel on töömaht oluliselt suurem. Sellest tulenevalt võis täheldada intervjueeritava jutus ebavõrdsuse tunnet. Intervjueeritav tõi näitena, et ametnikud, kes jäävad oma töö ülesannete raamidesse, ei astu piiridest üle ja ei tee rohkem sisulist tööd, saavad teha rohkem näiteks protokolle, mis on mõõdetav tulemus. See võib jätta mulje, et paberitööd tegev ametnik teeb rohkem kui sisulist tööd tegev ametnik.

„/.../ probleemi süübibimine ja selline, see võtab hästi palju aega, kui osad inimesed ei taha seda teha siis nendel jääb see aeg alles ja nemad saavad sellel ajal teha protokolle. Protokoll on mõõdetav tulemus, vanemaga suhtlemine, probleemi süübibimine ei ole mõõdetav tulemus, et selle jaoks, et sinu tööd oleks võimalik ka kuidagi näha teistele

inimestele peale sinu enda, võiks olla kuidagi jagatud tööd või olla selge, et tulebki niimoodi teha, et võiks natuke ühtlasem see töö tegemine olla.“ (C)

Teisalt lähtudes probleemidest komisjoniga (hetke olukorra arvestamist, tegelikust olukorrast ülevaate puudumine) arvasid osalejad, et tuleks keskenduda mõjutusvahendite asjakohasele rakendamisele. Osalejate arvates peaks mõjutusvahendi rakendamisel arvestama õigusrikkumise põhjust, kaasama perekonda ning laps peab mõistma tagajärgi ja aru saama, „miks ei tohi nii teha“.

Arutelu ja järeldused

Käesolevas peatükis arutlen erinevate mõtete ning seoste üle, mis uurimistulemusi analüüsides tekkisid.

Iga noorsoopolitseiniku kogemus alaealiste kohtlemisel oli erinev. Teisalt toimitakse samas süsteemis ja tööülesanded on ametijuhendi kohaselt samad, siis oli ka palju sarnasusi noorsoopolitseinike kogemustes alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel. Sellest tulenevalt ametnike arvamused pigem ühtisid kui erinesid.

Alaealist õigusrikkujat käsitlesid osalejad (LasteKS ja AMVS) seadusest lähtuvalt. Selgus, et alaealist õigusrikkujat ei nähtud ainult õigusrikkumise toime pannud subjektina, vaid käsitleti kui abivajajat. Teadvustati et igal lapsel on isiklikud põhjused, mistõttu õigusrikkumisi toime pannakse. Noorsoopolitseinike poolt rakendatav individuaalne lähenemine on kooskõlas Slobogin ja Fondacaro (2009) poolt soovitud individuaal-preventatiivse mudeliga, mis hindab igat alaealist iseseisva isikuna. Samuti ka eripreventsiooniga, mille kohaselt tegeletakse õigusrikkumiste põhjustega, et vältida edaspidiseid süütegusid.

Samas ükski vastajatest ei defineerinud õigusrikkujat otseselt kui abivajajat last. Abivajaja lapse käsitus selgus intervjuude käigus. Mõisteti, et lapsel on sügavamad probleemid, mis põhjustavad õigusrikkumist. Ametnikud ei keskendunud ainult toime pandud teole, mis käsitleks alaealist kui objekti, millele on ametniku tegevus suunatud. See käsitus haakub käesoleva suunitlusega laste kohtlemise süsteemis. Alla 18-aastaseid, kes on toime pannud süüteo ei nähta ainult õigusrikkujana, vaid abivajava lapsena (Nikonov, 2016). Tegeletakse lapse teo taga olevate sügavamate abivajadustega. Ka Tamm ja Salla (2016b) kohaselt on oluline keskenduda tegelikule kuritegelikku käitumist põhjustanud probleemidele, sest see aitab tõhusamalt õigusrikkumisi vähendada. See on kooskõlas Ginteri, Saarsoo ja Sootaku (2000) alaealiste kuritegevuse iseloomustusega, mille kohaselt on alaealiste kuritegevusel spetsiifilised muust kuritegevusest erinevad põhjused.

Käsitlusest võib välja lugeda noorsoopolitseiniku asetsemist kahe osapoole vahel. Ühest küljest lähtutakse seadustest, mille ülesandeks on luua turvalisust ja võtta õigusrikkujad vastutusele. Teisest küljest lähtutakse lastekaitseadusest ja muudest õigusaktidest, mis seavad esikohale lapse huvid ja heaolu. Seega tulevad esile noorsoopolitseiniku kaks rolli. See väljendus ka

intervjueeritava käsitluses noorsoopolitseinikust kui abistavast ja ka karistavast (menetlevast, sanktsioneerivast) ametnikust. Antud teema kattub ka Nikonovi (2016) käsitlusega riigi kahest vastuolulisest rollist, milleks on süütegude menetlemine ja tagada lapse õigused ja heaolu. Tamme ja Salla (2016b) kohaselt on võimalik taastava õiguse põhimõtteid kasutades saavutada edu nende rollide täitmisel. Taastav õigus suurendab õigusrikkuja vastutust ja kaasab õigusrikkuja aktiivselt protsessi.

Huvitavaks on asjaolu, et vastates küsimusele õiguste tagamise kohta, rääkisid kõik intervjueeritavad väärteomenetluse kontekstis. Arvan, et ametnike teadmised väärteomenetlusest ning selle käigus õiguste ja kohustuste tagamisest on head. Võimalik, et konteksti põhjuseks on igapäevaste tööülesannete (alaealiste asjade menetlemise) täitmisel antud õiguste ja kohustustega kokku puutumine. Samas alaealistele inimõiguste ja näiteks ÜRO lapse õiguste konventsioonis ettenähtud õiguste tagamist mainiti väga põgusalt või üldse mitte. Minu hinnangul võib see olla tingitud sellest, et eetilisele ja moraalsele inimesele on näiteks inimõigustest lähtumine oma tegevuses iseenesest mõistetav. Käituti selle järgi, mis ametniku arvates on õige. Näiteks lapse heaolust lähtumine selgus intervjuu käigus ning ametniku enda rolli käsitlemisel. Võimalik, et igapäevatöös tegeletakse rohkem siseriiklike õigusaktidega ning seetõttu pööratakse neile rohkem tähelepanu (näiteks lastekaitse seadus on kooskõlas ÜRO lapse õiguste konventsiooniga ja seetõttu puututakse konventsiooniga kokku kaudselt).

Kuna intervjuudes puudutas õiguste käsitus väärteomenetluse protsessi, siis jäi kahjuks selgusetuks kui suur osa on alaealiste kaasamisel ja osalusel õiguste tagamise kontekstis. Kõikide osalejate vastustest kõlas vestluse kasutamine. Vestlusest räägiti enamasti lapse abistamise, toetamise kontekstis ja hinnati, kas laps paneb edaspidi õigusrikkumisi toime. Vestluse käigus kuulati last ja tema muresid. Seega saaks mõneti last käsitleda subjektina, kuna ta osaleb vestluses ning lähtuvalt sellest otsustati edasine toimimisviis. Paraku ei olnud piisavalt infot selle kohta, kas last käsitleti subjektina ka õiguslikus mõistes. Samuti ei käsitletud last kui koostöös osalejat. Räägiti sellest, mida lapsega tehakse (nt. saadetakse ravile, huviringidesse), kuid ei käsitletud seda, kas otsuseni jõudmisel anti lapsele võimalus avaldada arvamust, kas teda kuulati ja kui suur oli lapse osalus teda puudutavates otsustes. Antud teema vajaks edasist uurimist, sest laste õiguste tagamine on oluline osa lastega tegelevate ametnike tööst ja lapse kaasamine otsustusprotsessi laiendab vastutust osalejale.

Otseselt ei käsitletud ka taastavat õigust intervjuudes. Põhjuseks võib olla, et taastava õiguse meetmeid (nt. lepitust) saab kohaldada alaealiste komisjon ja lepitusteenus on üks harvemini kasutatavatest mõjutusvahenditest. Taastava õiguse elementide vähest rakendamist võib seletada asjaolu, et puuduvad võimalused taastava õiguse meetodeid kasutada ning puuduvad vajalikud teadmised ja spetsialistid. Näiteks ei ole võimalik lepitusteenust paralleelselt väärteomenetlusega kasutada. Lepitusteenuseni jõuavad lapsed kohtu või alaealiste komisjoni kaudu. Viimastel aastatel on taastava õiguse kasutamist pooldatud järjest rohkem ning püütud tõsta ka inimeste teadlikkust. Intervjuud olid läbi viidud alles alaealiste kohtlemissüsteemi muutmise algusjärgus. Nüüdseks võivad olla ametnike teadmised täiendunud ja intervjuude sisu olla rohkem suunatud taastavale õigusele. Arvan, et laste kaasamiseks ja osaluse tagamiseks tuleks rakendada taastava õiguse meetodeid noorsoopolitseinike töös. Taastava õiguse üheks põhimõtteks on kaasamine. Tähelepanuta ei jäeta ka õigusrikkumiste toime panemise põhjused ja vastutust.

Intervjuudest kerkis esile kaks alaealiste õigusrikkujate rühma: need, kelle rikkumised on juhuslikud ja need, kellel võivad olla sügavamad probleemid ning jäävad püsivalt õigusrikkumisi toime panema. Selline määratlus kattub ka Tamme ja Salla (2016b) poolt välja toodud eristusega. Sellist erinevust võib põhjustada asjaolu, et enamik laste toime pandud õigusrikkumisi on episoodilised ja juhuslikud ning suurel osal lastest riskikäitumine vanemaks saades möödub (Dünkel jt. 2015, Tamm & Salla, 2016b: 77 kaudu). Intervjuudest ei selgunud, kuidas peaksid noorsoopolitseinikud kahte gruppi üksteisest eristama. Mõjutusvahendi määramisel lähtutakse erinevatest asjaoludest (mida käsitles kohtlemisviisi valiku peatükk). Kõik käib noorsoopolitseiniku subjektiivse hinnangu põhjal. Võimalik, et oleks abi ka mingisugusest n-ö tööriistast, mis aitaks alaealise kohtlemisviisi valikut määrata. Tamm ja Salla (2016b) toovad oma artiklis välja, et politseis soovitakse kasutusele võtta spetsiaalne hindamisvahend, mis võimaldab põhjalikult hinnata lapse riske ja vajadusi. Riskihindamise tulemusena valitakse lapsele proportsionaalne ja sobiva intensiivsusega tagajärg (Slobogin & Fondacaro, 2009; Tamm & Salla, 2016b). Lisaks aitab see tuvastada, kas lapse probleemid on sotsiaalsed või ealised. Usun, et antud vahend oleks kasulik ja annaks võimaluse kasutada ressursi efektiivselt selleks, et tegeletaks abivajajate lastega, kes vajavad tõsisemat sekkumist.

Intervjuudes kõlasid sõnad nagu „karmimad karistused“, „autoriteedi puudumine“, „karistamatuse tunne“. Vaatamata sellele, et ametnike intervjuudes kõlasid eelnevad sõnad, tegutseti pigem eripreventsiooni teooriast lähtuvalt (arvestati isikut, põhjuseid jne). Teisalt võib

viidata antud sõnakasutus sellele, et süsteem on endiselt seotud ka üldpreventsiooni (karistusähvarduse) ja absoluutse karistusteooriaga. Võimalik, et süsteem on mõtteviisilt suunatud karistusele, mitte õiguskorra taastamisele, vastutuse võtmisele ja konflikti lahendamisele, mida näeb ette taastav õigus. Osalejate vastustest võib näitena tuua asjaolu, et laste rikkumisele reageeritakse trahvidega. Näitena tooksin ka üldkasulikkutöö (ÜKT). Arvan, et lähtuvalt taastava õiguse põhimõtetest on ÜKT määramine kasulik, kui see seob lapse kogukonnaga, sest see võib soodustada vastutustunde tekkimist. Teisalt ei selgunud, kuidas komisjonis ÜKT-d määratakse ja kas see seostub toime pandud teoga. Mõjutusvahendi määramisel (nt. ÜKT) tuleb arvestada, et selle iseloom oleks rohkem seotud ohvrioleku konkreetse teo tagajärje hüvitamisega (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri). Arvan, et vastasel juhul on tegemist karistuse määramisega eesmärgi arvestamata, mis seostub absoluutse karistusteooriaga.

Komisjoni mõju hindasid osalejad üldjuhul ebapiisavaks ja antud teema tekitas intervjuueeritavates kõike enam rahulolematust. Seoses sellega sooviti, et mõjutusvahendeid oleks võimalik rakendada asjakohaselt (igale lapsele vastavalt vajadustele). Sellest lähtuvalt pooldati süsteemi arendamist selliseks, mis kaasaks perekonda ja oleks ametnike suhtes võrdne (ei oleks tühja tööd või liigselt lisatööd ja samal ajal oleks lapse heaolu tagatud). Samas toodi intervjuus välja ka see, et alati ei ole piisavalt võimalusi või ressursse (nt vajalikke sotsiaalprogramme, kohti kuhu laps vajadusel paigutada), et lapsele tagada tema heaolu ja vajalikud mõjutusvahendid. Antud probleem kattub ka Tamme ja Salla (2016b) artiklis välja toodud probleemiga, mille kohaselt napib mõjutusvahendeid (sotsiaalprogramme) ja on lahendamata korralduslikud küsimused.

Uute ideede ja süsteemide rakendamisel pidasid vastajad oluliseks, et otsuste tegijad oleksid kursis praktikas toimuvaga, et võtta vastu selliseid otsuseid, mis kasu toovad. Strömpli ja Linno (2014) kohaselt tuleb seadusloomes arvestada tegelike ressurssidega. Seaduse toimimiseks ja ideede elluviimiseks on vaja rahalisi vahendeid, kompetentseid inimesi ning seaduse väärtuste omaksvõttu (Strömpl & Linno, 2014). Samuti selleks, et uut süsteemi ellu viia peab tööpõld olema ettevalmistatud ning tagama ametnikele vajalike teadmiste omandamise võimalused. Arvan, et töö efektiivsuse tõstmiseks, tuleks arendada ametnikevahelist ning süsteemi kujundajate ja praktikute vahelist koostööd.

Alaealiste kohtlemine on kindlasti teema, mis vajab täiendavat edasi uurimist. Kohtlemise osaks on alaealistele põhiõiguste ja ÜRO lapse õiguste konventsioonis sätestatud õiguste tagamine. Oluline oleks, et ametnike teadmised laste õiguste tagamisest ja taastavast õigusest kasvaks ja riik näeks ette ka konkreetseid meetmeid, et teadlikkust tõsta ning neid ametnike töös rakendada. Samuti oleks antud juhul oluline edendada ametite ja ametnike vahelist koostööd. Lähtuvalt esile kerkinud probleemidest tuleks süsteemi arendada selliselt, et oleks piisavalt ressursi, tagatud alaealiste kaasatus ning osalusõigus, et seeläbi lähtuda lapse huvidest.

Kokkuvõte

Käesolevas uurimuses saadud tulemused põhinesid kolmel noorsoopolitseinikuga tehtud intervjuul.

Uurimuses selgus kaks globaalset teemat: kohtlemine ja koostöö. Lisaks käsitlesin ka noorsoopolitseinike töö piiranguid ja ettepanekuid. Kohtlemine hõlmas kohtlemisviisi valikut, alaealise õigusrikkuja käsitlust, alaealiste õigusrikkujate õiguste ja kohustuste tagamist ning ennetamist. Kohtlemisviisi valik seisnes lapse heaolu tagamises ning tema abistamises. Oluliseks peeti õigusrikkumiste põhjustega tegelemist, individuaalset lähenemist, seaduses antud võimalusi ja koostööd. Alaealist õigusrikkujat nähti kui abivajajat ning alaealisi õigusrikkujaid eristati kahes sihtrühmas (juhuslikku laadi õigusrikkujad ning tõsisemate probleemidega õigusrikkujad). Alaealiste õiguste ja kohustuste tagamist käsitleti põhiliselt väärtemenetluse kontekstis. Ennetuses eristus kolm liiki: tagajärgede selgitamine lastele, õigusrikkumiste toime panemise põhjuste ennetamine, õigusrikkumisi soodustavate tegurite ennetus.

Koostöö jagunes kolmeks: stabiilne tugivõrgustik, koostöö komisjoniga, vanemate/perekonna tähtsus alaealiste kohtlemisel. Stabiilne tugivõrgustik tähendab seda, et lastel on kindlad inimesed, kes lähtuvalt abivajadustest temaga järjepidevalt tegelevad. Koostöö komisjoniga osutus probleemseks ning valmistas ametnikele rahulolematust. Teisalt olid komisjonil ka mõningad positiivsed küljed. Näiteks võimaldas see kiiremat ligipääsu spetsialistide vastuvõtule. Vanemate ja perekonna tähtsust rõhutati oluliselt. Selgus, et tihti on alaealiste õigusrikkumiste ajendiks perekonnasisesed probleemid. Vanemate toetus ja olemasolu mõjutas ka mõjutusvahendi efektiivsust.

Noorsoopolitseinike töö piirangud tulenesid stabiilsuse puudumisest. Pidevad muutused politseiasutuste struktuuris olid segavaks faktoriks. Stabiilsus puudus kohati ka koostöös teiste ametnike ja koostööpartneritega. Leiti, et tuleb leida viisi, kuidas rakendada mõjutusvahendeid selliselt, et nad oleksid asjakohased ja efektiivsed.

Alaealiste kohtlemine sõltub riigis kehtivatest seadustest, süsteemist ja ka konkreetsest ametnikust. Intervjuude põhjal saadud tulemused olid kooskõlas valitsevate karistusteooriatega ja seadustega. Samas tulid välja ka mõned erisused (näiteks alaealistele komisjoni töö). Arvan, et oleks oluline parandada ametkondade vahelist koostööd ja vaatamata vähesele ressursile

vajab alaealiste kohtlemissüsteem ümberkujundamist. Noorsoopolitseinike kogemused annavad palju infot selle kohta, milline on alaealiste kohtlemise protsess praktikas. Edaspidi võiks uurida, kuidas tagatakse alaealistele inimõigused praktikas ning väljaspool väärteomenetluse konteksti. Kuna praeguses alaealiste kohtlemissüsteemis püütakse kasutusele võtta taastava õiguse meetodeid, oleks aktuaalne uurida, millised on ametnike teadmised taastavast õigusest.

Kasutatud kirjandus

- Abivajav laps. Sotsiaalministeeriumi kodulehekül, Kasutatud 25.03.17
- Alaealiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaade EHISe andmete põhjal. (2015). Kasutatud 24.02.17 <https://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%C3%BClevaade%202014.pdf>
- Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009, (2006) kasutatud 24.02.2017 http://www.childcentre.info/laws/plan_of_action/estonia/dbaFile13408.pdf
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative re-search. *Qualitative Research*, 1(3), 385–405.
- Cornel, H. (1984). *Geschichte des Jugendstrafvollzugs. Ein Plädoyer für seine Abschaffung*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Denzin, N., & Lincoln, Y. (2000). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 1-29). Sage Publications inc.
- Dünel, F., Grzywa, J., Horsfield, P., Pruin, I. (2015, toim.) *Juvenile Justice Systems in Eu-rope*.
- Edovald, T. (2005). Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja prog-rammidest maailmas (K. Lattik, Toim.). Tallinn: Justiitsministeerium.
- Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit (2010). Kasutatud 27.03.17 <http://www.riigikontroll.ee/tabid/215/Audit/2163/WorkerTab/Audit/WorkerId/49/language/et-EE/Default.aspx>
- Ezzy, D. (2002). Coding in thematic analysis and grounded theory. *Qualitative Analysis: Practice and Innovation* (lk 86 –95). Oxon: Routledg
- Ginter, J. (1991). *Klassikalised sotsioloogilised teooriad kriminoloogias*. Tartu.
- Ginter, J., Saarsoo, H., & Sootak, J. (2000). *Alaealiste õigusrikkumised: kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt*. Tartu: Juura.
- Henberg, A. (2003). ÜRO lapse õiguse konventsiooni rakendamisest. *Sotsiaaltöö* , (3), 2-4.

- Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri. Kasutatud 09.03.2017
http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/seletuskiri_kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf
- Kruusamäe, M. (2010). Karistuse kohaldamise alused riigikohtu praktika järgi. Magistritöö. Tartu Ülikool, kriminaalõiguse, kriminoloogia ja kogitiivse psühholoogia õppetool.
- Kruusamäe, M. (2012). Karistuse kohaldamise etapid Eesti kohtupraktikas. Tartu. Kasutatud 24.02.17
<http://www.riigikohus.ee/vfs/1391/Karistuse%20kohaldamise%20etapid.pdf>
- Krüger, U. (2016). Karistusõiguse üldosa kutseõppele. I osa : Karistusõiguse õppimisest, karistusõiguse olemus ja olulisemad põhimõtted. Sisekaitseakadeemia kirjastus.
- Kuritegevus Eestis 2016 (2017). Justiitsministeerium. Kasutatud 18.04.17
http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_estis_est_web_0.pdf#kuritegevuse_AR_240x170_5mmbl_v2.indd%3A.112024%3A130
- Laherand, M. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis. Infotrükk.
- Lapse õigused ja heaolu. Sotsiaalministeeriumi kodulehekülg, Kasutatud 25.03.17
- Lastekaitse korralduse uuendamise alusanalüüs. Lõpparuanne. (2013). Sotsiaalministeerium.
- Luuk, E., Järve, J., Kaska, M. (2014). Kuriteoennetus ja jätkutugi kohalikul tasandil.
- Meho, E. (2011). Süüvõimeliste alaealiste osakaal, kohaldatud mõjutusvahendid ja nende mõjusused ning õigusrikkujate sotsiaalne taust Kristiine linnaosa alaealiste komisjoni 2006-2010 aasta praktika põhjal. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia.
- Menetlusprotsessi selgitused. Politsei ja Piirivalveameti koduleht, Kasutatud 24.02.17
<https://www.politsei.ee/et/nouanded/menetlusprotsessi-selgitused/>
- Mitrahovitš, N. (2011). Alaealise õiguste ja kohustuste tagamine väärtoimetluses Lääne prefektuuri Pärnu politseijaoskonna näitel. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia.
- Mitrahovitš, N. (2013). Alaealisest menetlusluse isiku kohtlemine noorsoopolitsei töös. Magistritöö. Sisekaitseakadeemia, sisejulgeoleku instituut.
- Muncie, J. (2009). Youth & crime (3rd ed.). SAGE Publications Ltd.
- Nikonov, E. (2016). Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. Sotsiaaltöö, (4), 71-76.

Noorsoopolitseiniku ametijuhend (2012).

Poopuu, T. (2014). Uus lastekaitseadus ootab rakendamist. Sotsiaaltöö, (6), 14-18.

Põhja Politseiprefektuuri kassatsiooni kaebus Harju Maakohtu 02.11.2006. aasta kohtuotsusele väärteoasjas nr 4-06-2654 Gennadi Kulli väärteoasi LS § 7419 lg 1 ja § 7422 lg 2 järgi. Riigikohtu Kriminaalkollegium, 02.05.2007. aasta kohtuotsus nr 3-1-1-6-07

Raag, L-L. (2016). Alaealistele kohaldatavad eritingimused karistuse mõistmisel kriminaalmenetluses. Magistritöö. Tartu Ülikool, karistusõiguse osakond.

Rannala, I., Tiko, A., & Rohtla, A. (2006). Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Tallinn: Justiitsministeerium.

Rämmer, A. (2014). Valimid. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Saadud: <http://samm.ut.ee/valimid>

Saar, H., Gornischeff, K. (2016). ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendavast aruandest. Sotsiaaltöö, (4), 31-37.

Saar, J. (2007). Kriminaalpsühholoogia. Tallinn: Juura.

Samson, E. (2000). Kriminaalõiguse üldosa: Abimaterjal kohtunike ja prokuröride järelkoolituse aristusõiguse õppegrupile. Tõlkinud Olavi Jaggo. Tallinn.

Sempelson, N. (2011). Kuriteo toime pannud alaealise mõjutamise efektiivsus Pärnumaa näitel (2006-2010). Magistritöö. Sisekaitseakadeemia, sisejulgeoleku insituut.

Slobogin, C., Fondacaro, M. (2009). Juvenile Justice: The Fourth Option. Iowa Law Review, 95(1).

Solman, R. (2017). Reinsalu: Eestis tuleb luua alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteem. Kasutatud 24.02.17 <http://www.just.ee/et/uudised/reinsalu-eestis-tuleb-luua-alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemise-susteem>

Sootak, J. (2007). Sanktsiooniõigus: karistusõiguslikud sanktsioonid ja nende kohaldamine. Tallinn: Juura.

Strömpl, J., & Linno, M. (2014). Poolel teel... Mõtteid seoses uue lastekaitseaduse eelnõuga. Sotsiaaltöö, (1), 10-14. Saadud https://intra.tai.ee//images/prints/documents/14631281088_Sotsiaaltoonr1_2014.pdf.

- Twelve (2016). Artikkel 12: laste osalusõigus ja alaealisi käsitlev õigussüsteem. Teooria ja praktika Kasutatud 30.04.2017 http://www.defenceforchildren.it/files/Twelve_handbook_Estonian.pdf
- Tamm, K., Salla, K.-A. (2016a). Laste toimepandud süütegude reageerimise analüüs. Justiitsministeerium ja Siseministeerium.
- Tamm, K., Salla, K.-A. (2016b). Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused. Sotsiaaltöö, (4), 76-82.
- Teavituskampaania kutsub lapsevanemaid kaitsma oma lapsi alkoholi eest kuni täiskasvanuks saamiseni (2016). Kasutatud 09.05.17 <http://www.tai.ee/et/instituut/pressile/uudised/4006-teavituskampaania-kutsub-lapsevanemaid-kaitsma-oma-lapsi-alkoholi-eest-kuni-taiskasvanuks-saamiseni>
- Tuulik, M-E. (2016). Süüteoennetuse nõukogu: õigusrikkumisis toime pannud laste kohtlemissüsteem vajab muutmist. Kasutatud 24.03.2017 <http://www.just.ee/et/uudised/suuteoennetuse-noukogu-oigusrikkumisi-toime-pannud-laste-kohtlemissusteem-vajab-muutmist>
- Voronkova, N. (2013). Alaealiste süütegude eest kohaldatavate mõjutusvahendite rakendamine. Magistritöö. Tartu Ülikool, avaliku õiguse instituut.
- Zehr, H., Gohar, A. (2002). The Little Book of Restorative Justice. USA: GoodBooks.

Lisa 1. Intervjuu kava

INTERVJUU KAVA

Tere! Olen Tartu Ülikooli kolmanda aasta sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika tudeng ning viin oma bakalaureusetöö raames läbi intervjuu alaealiste õigusrikkujate kohtlemisviiside teemal. Seoses sellega oleksin tänulik, kui leiaksite aega vastata minu küsimustele. Samuti palun luba meie vestlust salvestada. Helisalvestus on mõeldud kuulamiseks vaid mulle ja kasutamiseks antud bakalaureusetöös.

Andmeid kasutan anonüümselt ja luban kinni pidada konfidentsiaalsuse nõuetest. Terviktranskriptsioon ei kuulu avaldamisele ning analüüsi illustreerimiseks töös kasutan lühikesi tsitaate nime mainimata.

Intervjuu küsimused

Kui kaua olete töötanud politseis?

Kirjeldage, millised on teie tööülesanded?

Kirjeldage palun, milline näeb välja teie tavaline tööpäev?

Mis on teie arvates peamised alaealiste õigusrikkumiste põhjused?

1. Kirjeldage palun, kuidas te mõistate terminit (alaealiste õigusrikkujate) „kohtlemine“?
2. Kes on teie hinnangul alaealine õigusrikkuja?
3. Palun kirjeldage oma kogemusi alaealise õigusrikkuja kohtlemisel?
4. Kuidas hindate, toetudes oma praktilisele kogemusele, olemasolevaid karistus- ja mõjutusliike praeguses süsteemis? Kuidas on need toiminud?
5. Kuivõrd mõjusateks peate alaealistele mõistetud mõjutusvahendeid? Kuidas hindate karistuslike- ja mõjutusvahendite mõju korduvatele õigusrikkumistele?
6. Milliseid mõjutamise vahendeid kasutate/kohaldate oma töös kõige rohkem? Miks?
7. Milliseid karistusi või mõjutusvahendeid peate oma töös kõige efektiivsemateks? Miks?
8. Milline peaks olema, teie arvates, alaealistele mõistetud efektiivne karistus või mõjutusvahend?

9. Kellega teete tööalaselt koostööd? Palun kirjeldage seda?
10. Kui palju on teil kokkupuuteid alaealistega, kes panevad toime korduvaid õigusrikkumisi? Kuidas te nendega toimite?
11. Rääkige palun, mida te teete alaealiste korduvate õigusrikkumiste ennetamiseks? Kuidas hindate selle mõju?
12. Kas teie hinnangul on noorsoopolitsei seadusega antud piisavad võimalused alaealise mõjutamiseks viisil, et ta edaspidi rohkem õigusrikkumisi toime ei paneks?
13. Mida võtate arvesse erinevate mõjutusvahendite või karistuse kohaldamise valikul?
14. Mida te arvate alaealiste õigusrikkumiste kiirest menetlemisest?
15. Kirjeldage, kuidas tagate alaealisele tema õigused?
16. Palun kirjeldage probleeme ja kitsaskohti alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel?
17. Millised oleksid teie ettepanekud alaealiste õigusrikkujate mõjutamise süsteemi ja kohtlemise parandamiseks?
18. Mida sooviksite veel lisada nende teemadega seoses, mille kohta ma ei küsinud?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Deivi Happonen

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Noorsoopolitseinike tõlgendused alaealiste õigusrikkujate kohtlemisviisidest“, mille juhendaja on PhD Judit Strömpl,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28.05.2017